

Наташа Поломац Петковић

ОД АБАЏИЈЕ ДО ЧАРУГЦИЈЕ

Занати у Горњем Милановцу
од оснивања града
до друге половине XX века

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

Горњи Милановац, 2024.

Наташа Поломац Петковић
ОД АБАЦИЈЕ ДО ЧАРУГЦИЈЕ
Занати у Горњем Милановцу
од оснивања града до друге
половине XX века

Издавач:

Музеј рудничко-таковског краја,
Горњи Милановац
www.muzejgm.org
muzejgm@mts.rs

За издавача:

Александар Марушић

Аутор изложбе и каталога:

Наташа Поломац Петковић

Појавор:

Јован Томовић

Рецензент:

Ивана Ђирјаковић

Лектура и коректура:

Мирјана Мокровчак Глишовић

Дизајн каталога и изложбе:

SD grafik, Вељко Тројанчевић

Штампа:

NBS graf, Горњи Милановац

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-82700-05-0

С а д р ж а ј

05	Занати и њихова организација у XIX и почетком XX века
09	Развој заната у Горњем Милановцу
15	Живот занатлија између ратова
20	Прве „фабрике”
22	Шема улица старог Милановца
24	Оснивање синдиката и штрајкови занатлија
28	Учење заната
32	Учење заната након Другог светског рата
35	Стицање мајсторских звања по сведочењима неких милановачких занатлија
38	Удружење занатлија и Занатски дом
40	Развој заната у периоду после Другог светског рата
43	Проблеми у занатству у очима занатлија
44	Занатска забава
45	Занати којих више нема у Горњем Милановцу
45	Абацијски занат
50	Берберски занат
54	Бојацијски занат
57	Воскарско-лицидерски занат
58	Турчијски занат
60	Коларски занат
61	Опанчарски занат
65	Занати који су још увек присутни на територији општине
65	Вуновлачарски занат
68	Ковачки занат
70	Кројачки занат
73	Лимарски занат
76	Месарски и цреварски занат
78	Обућарски занат
81	Пекарски занат
85	Пинторски занат

87	Семенкарски занат
89	Столарски занат
92	Фотографски занат
99	Часовничарски занат
101	Занати данас
103	Речник мање познатих речи
104	Литература
105	Извори
106	Попис каталожких јединица
115	Рецензија Ивана Ћирјаковић, музејски саветник, етнолог
117	Поговор Јован Томовић, Шта се крије у наслову „Од абације до чаругџије”

Занати и њихова организација у XIX и почетком XX века

У Србији је у XIX и почетком XX века основни вид привређивања био бављење занатима. У прошлим временима занат је био значајна, можда и једина привредна грана градских средина и као такав био је носилац културног и економског живота вароши. Иако помоћна и допунска, био је важна привредна грана и у сеоским срединама. Реч занат води порекло од турске речи *san'at* која означава уметност, знање, вештину.¹ И управо тако, бављење занатима је вештина у обради природних материјала и сировина (камен, земља, дрво и др) на традиционалан начин уз испољавање креативности и иновативности самог мајстора. Називи многих заната потичу из турског језика, нарочито они који имају слово **Ц** у свом називу, као што су абаџијски, рабаџијски, јорганџијски, кујунџијски, папуџијски, казанџијски...

Број заната, нарочито градских, повећавао се како се приближавало двадесетом веку. У време кнеза Милоша било је око 75 различитих заната, а већ око 1900. године тај број се скоро дуплирао (око 135). Неки стари занати су ишчезавали, а појављивали су се нови, европски.²

Ступањем на снагу Уредбе о еснафима 1847. године долази до веће организације унутар самих заната. Оснивањем еснафа људи су стекли одређену слободу у управљању занатима. Да би се основао еснаф, потребно је да постоји дванаест мајстора истог заната у једном месту. Ако их није било довољно, осниван је мешовити еснаф. На челу еснафа налазио се еснафски старешина и његов помоћник. Они су за свој рад одговарали еснафској скупштини која је била највиши еснафски орган. Еснафско уређење постојало је све до тридесетих година XX века. Прво је донета наредба да се у једном месту сви еснафи уједине у један заједнички, а 1931. еснафи су укинута и у сваком месту основано је Удружење занатлија као њихова замена.

У градским срединама занати су били у рукама обучених мајстора, који су имали своје помоћнике, калфе и, скоро увек, једног или више ученика, шегрта. На селима су се занатима неретко бавили самоуки мајстори, вештији сељаци који су се одређеним занатом бавили у слободно време, односно, онда када се нису бавили земљорадњом. Занатима су се мајстори у селу бавили углавном због потреба своје породице,

¹ А. Фостиков, *Занатлиство средњевековне Србије*, Београд, 2019, 11.

² Р. Николић, „Записи о занатима и занимањима”, *Зборник радова Народног музеја Чачак*, бр. III, Чачак, 1972, 96.

К. В. №
С. № 527.

Конкордиза "

АЛЕКСАНДЕРЪ КАРАЂОРЂЕВИЊЪ,
КНЯЗЪ СРБСКІЙ,

са согласіемъ Совѣта опредѣлили смо и опредѣляемо:

УРЕДБУ О ЕСНАФИМА.

НАДПИСЪ ПРВЫЙ.

У В О Д Ъ.

§. 1.

Занати и трговине двоякогъ су реда: еснафскога и не еснафскогъ.

Еснафски занати и еснафске трговине засадъ оне су, коѣ су у Надпису 3, Глав. 1. §. 92. поименце наведене.

§. 2.

Свакій, кон прѣва Србина ужива и дужности Србскогъ сажителѣ према Правителству Србскомъ и своіой Общини испуњава, може занатъ, кон зна, на свою руку радити, или трговиномъ, на кою се да, занимати се.

§. 3.

Но еснафскій занатъ као майсторъ радити и еснафску трговину отворити и држати само ће онаѣ моћи, кон в свему удовлетворію, што в за то овомъ Уредбомъ прописано.

али се догађало да они вештији отворе и радионице и дућане и тако пружају своје услуге свима у селу.

Од увођења Еснафске уредбе, па све до средине XX века занати су били значајан начин привређивања. Многи занати за све то време преживљавали су различите трансформације: у алату, начинима производње, организацији унутар занатских удружења, али су остали важна грана све до периода убрзаног развоја индустрије. Модернизацијом, занати се полако гасе, неки изумиру и нестају, а неки опстају уз бројне промене. Ти „преживели” стари занати су толико прихватили индустријализацију и модернизацију, да данас често не можемо ни да их повежемо са традиционалним начином привређивања. Они други који су одолевали модерним токовима до те мере да су угашени, остају данас важан део културне баштине нашег народа.

Карађорђева улица, почетак XX века, МРТК, И-986

Развој заната у Горњем Милановцу

Горњи Милановац је једна од млађих општина у Србији. Основана је у другој половини XIX века, тачније 1853. године. Пре оснивања града, средиште Рудничке нахије, била је варош Брусница. Након Другог српског устанка Брусница се почела лепо развијати. Међутим, земљиште на ком се налазила варош, било је недовољно за њено даље ширење. Новом организацијом народне војске било је предвиђено да сваки округ има своју касарну и у њој изврстан број војника. Такође, развијао се и полицијски апарат, па је и за њега као и за војску, требало подићи посебну зграду за канцеларију, као и за преноћишта полицијских чиновника и пандура.³

У Рудничком округу 1835. године било је следећих занатлија⁴: терзија (11), абаџија (18), ковача (38), папуџија (1), сарача (1), бојаџија (1), туфегџија (10)⁵, ћурчија (2), мутавџија (20), крчагџија (1), екмешџија (5)⁶, барутџија (1), трговаца живом стоком (41) и трговаца дућанском робом (29). Природно је било то да је услед брзог развоја и ширења становништву почело да недостаје простора за изградњу дућана, занатских радњи, стамбеног простора и осталог. Сама варош постављена је на „сасвим рђавом и неугодном месту“⁷. Са свих страна окруживала су је велика брда, простор је био склон плављењу у кишним периодима, а није било ни главних путева који би туда пролазили. Зато је предложено да се оснује нова варош, а након више предлога за место које би било погодно за њену изградњу, избор је пао на Дивље поље. Оно је било сеоски пашњак, на ком није било ничег, осим једне воденице, старог турског хана и велике баре на којој је појена стока. Нова варош добила је име Деспотовица, по реци која ту протиче. Мештани брусничке вароши на новоизабраним локацијама градили су своје куће, дућане, кафане, механе, занатске радње и у њих се постепено усељавали, односно организовали нови градски живот.⁸

Доласком кнеза Милоша по други пут на престо, 1858. године, Деспотовица мења име у Горњи Милановац. Наиме, кнез Милош је у спомен на свог брата по мајци,

³ М. Миловановић, *Брусница под Рудником*, Горњи Милановац, 2000, 95.

⁴ Н. Живковић, „Занати и еснафи у југозападној Србији 1836. године”, *Зборник радова Народног музеја Чачак XX*, Чачак 1990, 212.

⁵ Туфегџија је био занатлија који се бавио израдом оружја, пушкар.

⁶ Екмешџија или екмеџија је турски назив за пекара. У периоду Првог и Другог српског устанака и у времену након тога то је био уобичајени назив за пекара.

⁷ Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865*, Чачак, 1969, 569.

⁸ А. Марушић, „О настанку наше вароши у првој деценији њеног постојања”, *Таковске новине* бр. 2252, 18. 01. 2018, 2.

војводу Милана Обреновића изразио жељу да новооснована варош добије име Горњи Милановац.⁹

Носиоци привредног живота у тек основаној вароши били су трговци, занатлије и механџије. Према попису из 1862. године у Горњем Милановцу је било 314 домаћинстава, 460 мушких и 315 женских „душа”¹⁰. Жене су углавном биле домаћице, а мушкарци су обављали различите послове. Највише је било чиновника, дућанџија, занатлија и механџија. Број занатлија је износио нешто преко седамдесет од којих дванаест терзија¹¹, једанаест крпача, по девет абација и зидара, пет ковача, четири сарача, по три дунђерина, чаругџије, налбантина, два тишлера, касапина, ћерамџије, пушкара, бојације и једног грнчара, фурунџије, ћурчије, папуџије, шнајдера, мумџије и бакалара.¹² Већ 1870. године на основу Жалбе министру унутрашњих дела коју упућују тадашњи пекари, видимо да их има десет.¹³ То указује на чињеницу да се занатство по оснивању вароши Горњег Милановца врло брзо развијало и да су се јављали нови занати.

По ступању на снагу Еснафске уредбе 1847. године, прво су образована три еснафа: абацијски, терзијско-кројачки и мешовито-занатлијски. У току друге половине XIX века основано је још шест, који су, са раније основана три еснафа, обухватили све занате који су постојали у вароши.

Од увођења Уредбе, еснафи у Горњем Милановцу оснивани су следећим редоследом¹⁴:

1. *Терзијско-кројачки*, основан је 31. новембра 1850. године. Податак да је 1883. имао девет чланова од којих осам терзија и једног кројача, а већ 1900. тринаест, где је број терзија остао исти, док је кројача било пет, говори да је почетком XX века дошло до продирања нових модних трендова, а самим тим и развоја савременијих заната, а касније и гашења неких старијих.

2. *Абацијски*, основан је 11. јануара 1851. године. Неколико година након самог оснивања абацијског еснафа број његових чланова је био тридесет четири, али је њихово занимање било мешовито. Од свих чланова било је тек око десет абацијских

⁹ У источној Србији је већ постојао Милановац који је раније носио име Пореч. Како би се разликовали он је добио име Доњи Милановац, јер је био на мањој надморској висини од Деспотовице која је добила име Горњи Милановац.

¹⁰ А. Столић, *Државни попис становништва 1862/63. Описница Горњи Милановац*, Г. Милановац, 1997, 11-29.

¹¹ Појмови су објашњени у речнику појмова на крају публикације.

¹² Б. Перуничкић, *н.г.*, 706-729.

¹³ *Истио*, 441.

¹⁴ Н. Вучо *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, 391.

мајстора, док су остали били углавном дућанције, један бојација, један телеграфски служитељ, а остали су непознатог занимања. О томе говори Минеј за јануар са приложничким записом абаџијског еснафа који су 1859. године Цркви Св. Тројице приложили чланови за славу и част свог патрона Св. Атанасија.¹⁵

3. *Мешовићо-занайски*, основан 1851. године, 1883. бројио је двадесет пет чланова од којих два сарача, пет ковача, два пушкар, шест обућара, четири мумџије, једног шмита, а 1900. четрдесет осам од којих три сарача, десет ковача, седам поткивача, један пушкар, седам обућара, шест мумџија, два шмита, десет фарбара, један ножар и један казанџија.

4. *Зидарско-тесачки*, основан је 17. марта 1868. године. У почетку је окупљао само мајсторе зидарског и тесачког заната, па тако 1883. броји једанаест чланова од којих је седам зидара и четири тесача. Већ 1900. окупља двадесет једног члана од којих је девет зидара, два бравара, пет столара, два бербера, по један лимар, пинтор и колар.

5. *Трговачки*, основан 15. септембра 1870. године, а бројао је 1883. двадесет, а 1900. тридесет осам чланова.

6. *Ојанчарски*, основан 10. децембра 1872. године. Имао је 1883. седамнаест, а 1900. четрдесет чланова.

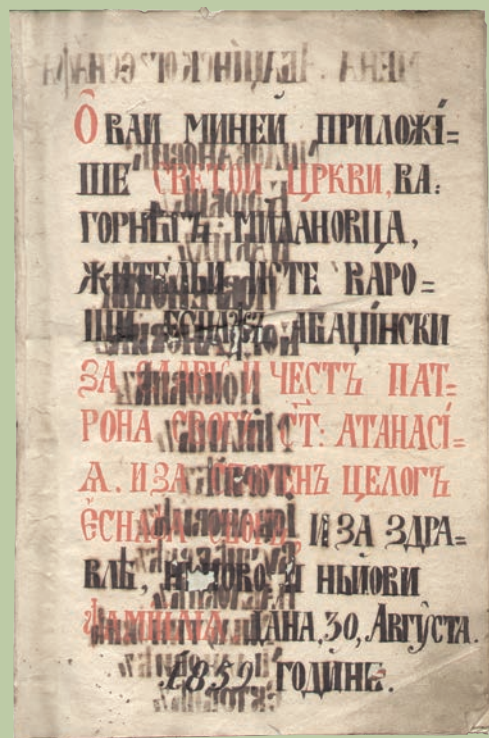
7. *Бакалски*, основан 28. децембра 1881. године, 1883. и 1900. бројао је по тринаест чланова.

8. *Механско-кафански*, основан је 23. фебруара 1893. године, а по подацима из 1900. имао је двадесет три механџије и дванаест кафеџија.

9. *Пекарски* је основан 23. фебруара 1893. године, а 1900. је имао тринаест чланова.

Крајем XIX века у Горњем Милановцу је било тридесет три регистроване занатске радње. Од тога пет опанчарских, по четири обућарске и терзијске, три берберске, по две абаџијске, бојацијске, ковачке, поткивачке, столарске и по једна браварска, казанџијска, сапунџијска, кројачка, молерско-фарбарска, часовничарска.¹⁶

У фебруару 1899. године по наређењу министра народне привреде образован је, у Чачку, старешински еснафски одбор за Округ руднички. Дужности овог одбора

Минеј за јануар, штампан у Синодалној штампарији у Москви 1853. са приложничким записом абаџијског еснафа из 1859. године, Црква Св. Тројице, Горњи Милановац

¹⁵ А. Марушић, А. Боловић, Т. Гачић, *Црква Св. Тројице у Горњем Милановцу: настајање и изражање*, Горњи Милановац, 2012, 38-39.

¹⁶ *Стари Милановац*, група аутора, Горњи Милановац, 2003, 14.

су биле да прима жалбе и молбе од еснафа и појединаца о чисто еснафским „ствари-ма”. Такође и све предлоге које имају, еснафи шаљу Одбору, који ће их даље проследити министру, а он ће на надлежном месту оно што је добро за трговце и занатлије озаконити, а шта није, укинути. Одбор је такође водио надзор над имовином, молбе и жалбе је од еснафа примао без таксе, а од приватних лица са таксом. У што краћем року по оснивању одбора било је потребно направити списак лица која бесправно раде (име, презиме и адреса). Затим, одбор је од својих чланова тражио мишљење о томе шта је то што највише утиче на опадање броја заната. Било је потребно дати мишљење о томе шта који еснаф израђује, на шта полаже право, какве артикле може правити и од каквог материјала, да ли су панађури корисни за занате или не, тј. да ли изношење занатлијских производа на вашаре доноси корист или штету.¹⁷

Уредба о еснафима служила је као правни основ занатству и трговини све до почетка XX века. Начелник Среза таковског, 25. марта 1899. подноси извештај Начелству округа рудничког у којем даје детаљан извештај о броју чланова, капиталу, старшинама и помоћницима сваког еснафа понаособ.

¹⁷ Б. Перуничкић, *н.г.*, 440.

Кнез Михаилов трг,
дописна карта,
Музеј РТК

Посматрајући Трговачко-занатлијски шематизам Краљевине Србије из 1905. године може се видети да је у Горњем Милановцу нешто преко 60 занатлија од којих највише опанчара и хлебара (по седам), затим обућара (пет), кројача, абаџија и терзија, месара, бојација (по четири), поткивача, столара, бербера, ковача (три), бравари, јорганџије, казанџије, сарачи (два), по један колар, каменорезац, качар, костретар¹⁸, лончар, молер и бравар, часовничар.¹⁹

Уредбу о еснафима 1910. године мења Закон о радњама. Овим законом извршена је реорганизација еснафа. Уместо већег броја еснафа у једној вароши осниван је један еснаф који је обухватао све занате једне општине. Законом о радњама од 5. новембра 1931. године створена је јединствена правна основа за занатску, трговинску и индустријску делатност у целој земљи, а еснафи су укинута. Уместо њих оснивана су Удружења занатлија која су постојала у сваком срезу.

¹⁸ Костретар или мутавџија је занатлија који се бавио израдом, односно ткањем торби од козје длаке у којима су се раније носили хлеб, сир, вино, со када је сељак одлазио да ради на њиви или деца када крену у школу.

¹⁹ Трговачко-занатлијски шематизам Краљевине Србије, Београд 1905. (https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:UB_00047_19050101, приступљено 10. јануара 2024.)

Центар вароши пре Другог светског рата, фото документација Музеј РТК

Живот занатлија између ратова

Након Првог светског рата у таковском крају биле су веома присутне и видљиве последице разарања које је овај крај доживео. Град је пружао слику пустоши и привредног мртвила. Једина железничка пруга која је саобраћала овим крајем, пруга Чачак–Горњи Милановац–Лајковац, била је порушена приликом повлачења непријатеља. Број становника знатно је умањен. Главни привредни објекти, занатлијске радионице и трговине готово да нису радиле.

Међутим, то мртвило вароши није трајало дуго. Убрзо, обновљена је железница, а то је имало важну улогу у развоју вароши. Долази до раста државне админи-

Железничка станица у Горњем Милановцу, након обнове 1922, Музеј РТК, заоставштина Добринке Ђорђевић

Пијачни дан, власништво Манастира Враћевшница

страције, поновног развоја школства, гради се окружна болница, војни гарнизон, а 1921. оснива се и Електроцентра, која је модернизована 1928. године. Све то доводи до тога да Милановац брзо након рата почиње да поприма одлике истинске вароши. Села су била пуна добрих домаћина, земљорадника, сточара, воћара, чији су пољопривредни производи (ракија, сува шљива, сир, кајмак) постали познати и у свету, захваљујући велетрговцима и извозницима Војмиру Тешићу, Ивану Брковићу, Василију Васиљевићу Кајмакчару и другима.

У граду су ницале трговачке и угоститељске радње, али и радње услужних делатности: опанчарске, обућарске, столарске, браварске, лимарске, штрикерске, аба-

цијске, терзијске, берберске, пекарске, месарске, поткивачке, ковачке, бојацијске, бурегџијске, народне кујне, али и оне које су у том периоду биле ретке: пинтерске, грнчарске, воскарско-лицидерске, содацијске и друге.²⁰ Тих година било је 35 трговинских, а 106 занатских радњи у 27 заната.²¹

Милановачке
занатлије после
Првог светског рата,
власништво
потомака обућара
Драгољуба Албана

У ово време занатлије су биле део елитнијег слоја у друштву. Иако не и најимућнији, мајстор било ког заната био је међу најзначајнијим и најчувенијим личностима у вароши.

Колико су водили рачуна о свом друштвеном животу говори чињеница да је почетком XX века у граду постојало неколико различитих занатских удружења, која су омогућавала богат социјални и културни живот занатлијама. Још 1904. године приликом оснивања Радничког друштва усвојено је да Друштво има задатак да приређује вечерња и недељна предавања ради општег образовања својих чланова, да приређује јавна предавања, забаве и друштвена весеља. Једном речју, да ради на томе да радника „умно унапреди и душевно облагороди“.²² Поред редовних занатских забава које су одржаване у познатим милановачким кафанама „Српски краљ“ и „Ка-

²⁰ М. Нешовић, *Приче из чаршијске мале*, Г. Милановац, 2013, 66-68.

²¹ Д. Папић, *Привредни развој Горње Милановца*, Г. Милановац, 1980, 38.

²² Д. Суботић, „Раднички покрет у таковском крају до 1915. год.“, *Зборник радова Народної музеја Чачак, Чачак XVII*, 1987, 258.

сина” и прослава занатских слава, занатлије су биле и чланови хора у Занатлијском певачком друштву.

Сваки еснаф имао је свог свеца заштитника који је на пригодан начин прослављан.²³ Старешине и чланови еснафа су се окупљали да се окаде, помоле Богу и онда у поворци крену ка цркви. На челу поворке носила се икона свеца заштитника, еснафски барјак и славски колач. У цркви се служила литургија, свештеник се молио за здравље и напредак свих чланова еснафа и њихових породица. Након литургије занатлије су са својим породицама одлазили на свечани ручак у кафану. Са променама у начину уређења еснафа и организације занатлија, обједињава-

**Занатлијска касина
Јаћима Николића,
Музеј РТК, И-931**

**Тодорова субота,
слава пекара
и посластичара,
Музеј РТК, И-886**

њем у удружења занатлије настављају да прослављају славе, али узимају празник Три јерарха као славу свих занатлија и трговаца.

²³ Св. Спиридон – грнчари, Марковдан – ковачи, Тодорова субота – пекари и посластичари, Св. Атанасије – абације.

Диплома
 милановачког фонда
 Занатлијског дома
 била је специфична и
 очигледно израђена
 по наруџбини, зато
 што поред уобичајене
 симболичне декорације,
 приказује сам
 Занатлијски дом у
 Горњем Милановцу,
 Цркву Свете Тројице
 и Гимназију,
 Диплома Бранка
 Кнежевића
 из 1930. године,
 Музеј РТК, И-1117

Такође, постојали су и Занатлијски фонд, Занатлијско удружење, Занатлијски савез и Занатлијска задруга који су пружали занатлијама различите врсте помоћи (економско-социјалне) и путем којих су се, ако је било потребно, борили за своја права. Какав су углед уживали трговци и занатлије у предратном Милановцу говори нам и старо градско гробље. Није необично да поред породичне гробнице једног судије или лекара буде смештена гробница неког занатлије.

Након положеног мајсторског испита, занатлија постаје члан Удружења занатлија и Занатлијског фонда. Том приликом је добијао посебну диплому.

Око 1940. године у општини је било тридесет три занатска занимања и 102 занатске радње.²⁴ Већина тадашњих власника радњи нису запошљавали радну снагу, већ су сами обављали своју делатност и задовољавали потребе потрошача. Све занатлије,

²⁴ „Занатлије”, Таковске новине, бр. 617, 27. април 1990, 21.

Горњи Милановац - Љубићска Улица.

власници занатских радњи били су у обавези да се учлане у удружење занатлија које се звало „Удружење занатлија за срез таковски и качерски”. У овом удружењу постојала је комисија за полагање калфенског и мајсторског испита. Највише мајстора било је у опанчарском занату, а иза њих је следио абацијски.

У том периоду, пред сам почетак Другог светског рата, Милановац је био веома развијена занатско-трговачка варош. Готово сваку улицу красио је велики број табли са натписом „Занатска радња”. Данашњу буку аутомобила замењивали су звуци чекића или неког другог мајсторског алата, као и граја испред радњи.

Љубић(с)ка улица,
Музеј РТК, И-216

Прве „фабрике”

У овом периоду дошло је и до развоја прве фабрике у Горњем Милановцу под називом „Фабрика бомбона и чоколаде Рудник”. Власници фабрике били су Илија Маринковић и Драгиша Илић. Зграда се налазила у Таковској улици и производила је бомбоне, чоколаде, ратлук, ђетен халву, жути шећер. Поред свега овога произво-

дили су се и домаћи колачи. Запошљавала је и до 24 радника. Поред опреме и алата за производњу бомбоне и ратлука, фабрика је поседовала и мањи погон за израду амбалаже (лимених и картонских кутија) за паковање својих основних производа.²⁵

Упоредо са овом фабриком, у Синђелићевој улици 1924. године основана је Занатска радионица „Шумадија”, чији је власник био Драгослав Пантелић Дрпа. Радња је у зависности од потреба запошљавала до 14 радника.

Друга фабрика за производњу бомбоне и ратлука „Шумадија” основана је 1937. године. Власници фирме били су Михаило Мајданац и

Илија Чаировић. Налазила се у Љубић(с)кој улици. Фабрика је била на месту где је касније деценијама постојао биоскоп. У подруму фабрике био је смештен магацин шећера, а на спрату се налазила производња. Обе фабрике бомбоне радиле су до паљења града 1941. године.²⁶

Захваљујући овим фабрикама, Горњи Милановац постао је тридесетих година XX века веома познат произвођач бомбоне и ратлука у земљи.

Јануара 1941. године оснива се још једна фабрика за израду бомбона која ће једина радити за време Другог светског рата, али и након овог периода. То је фабрика „Таково” чији је оснивач био Иван Милосављевић, старијим Милановчанима познат као Иво Бомбондија. Свој радни век започиње још 1922. године у Фабрици бомбоне и ратлука „Рудник”, затим прелази у „Шумадију” као мајстор и један од ортака, а 1941. оснива своју радионицу „Таково”.

„ШУМАДИЈА“

**РАДИОНИЦА БОМБОНА, РАТЛУКА, АЛВЕ, РАЗНИХ ДЕЗЕРТА
И ПОСЛАСТИЧАРНИЦА**

ДРАГУТИНА В. ПАНТЕЛИЋА

ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

ПРЕПОРУЧУЈЕ:

Све врсте бомбона, ратлука, алве и свих производа које производи. Продаја на велико и мало трговцима. Роба се израђује првокласна. Тражите ценовник.

Оглас за радионицу
бомбоне и ратлука
„Шумадија”,
Руднички гласник,
бр. 50, 1934, стр. 4

²⁵ Ј. Дашић, *Акционарске банке 1871–1946*, Чачак, 1989, 112.

²⁶ М. Нешовић, *н.д.*, 325.

Фабрика бомбоне
„Шумадија”,
Музеј РТК,
заоставштина
Добринке Ђорђевић

Наредних година по завршетку рата, у октобру 1948. године извршена је национализација радионице за израду бомбона и ратлука „Таково”.²⁷ Тада почиње да ради као ново предузеће под фирмом „Месна индустрија и занатство *Таково*”. „*Таково*” је обједињавало све занатлије изузев кројача, обућара и опанчара. Фабрика је запошљавала 54 радника. Техничка опремљеност била је на ниском нивоу.²⁸

До 1962. године радиће Занатско предузеће „Таково” када му се припојио „Прогрес” и настаје привредни комбинат „Таково” који ће обележити привредни развој општине у деценијама које следе.

²⁷ Разговор са Владимиром Милосављевићем, унуком Ивана Милосављевића, фебруар 2024.

²⁸ Д. Папић, *н.д.*, 1980, 42.

Шема улица старог Милановца Р=1:2500

(из књиге *Стари Милановац*, група аутора, Горњи Милановац, 2003)

Улица краља Александра

Десна страна:

– кројачка радња Мила Андрејевића, пекара Добривоја Вучићевића, бојацијска радња Светислава Лукића, грнчарска радња Аца Манојловића, пинтерска радња Чедда Петровића, кројачка радња Јоце Стефановића, пекара Рада Тешића Першке, пекара Тихомира Цветковића, столарска радња Велисава Димитријевића

Лева страна:

– пекарска радња Милована Басарића, лимарска радња Рада Петровића Џезвара, сарачка радња Милисава Ђировића, берберска радња Влада Лучића Пица, месарска радња Сретена Царевића, обућарска радња Миливоја Дамњановића, абацијска радња Радована Јовановића Трепчанца, механичарско-браварска радња Влада Ђурића, фотографска радња Димитрија Коцића, лимарска радња Радисава Николића, воскарско-лицидерска радња Милана Бојовића, абацијска радња Тихомира Милановића, абацијска радња Драгутина Лазовића, опанчарска радња Веља Петровића, абацијска радња Чедда Крсмановића, пекарска радња Милорада Радовановића, грнчарска радња Јосифа Јеремића, бојацијска радња Милана Лукића, бојацијска радња Светислава Лукића, поткивачка радња Мила Тројанчевића

Карађорђева улица

Лева страна:

– лимарска радња Властимира Сретеновића, опанчарска радња Добривоја Урошевића, опанчарска радња Аца Ђорђевића, столарска радња Јездимира Јеремића, пекарска радња Рада Пантовића

Десна страна:

– берберница Милосава Вучетића Мачка, абацијска радња Стевана Зарића, пекара Миломира Вучићевића, пекара Вучка Марковића

Улица Милоша Великог

Десна страна:

– бојајска радња Миленка и Будимира Јевтовића

Улица Синђелијева

Десна страна:

– радионица за израду ратлука Драгомира Пантелића Дрпе

Улица Љубић(с)ка

Лева страна:

– абацијска радња Драгомира Ковачевића Цига, опанчарска и месарска радња Томе Петровића, опанчарска радња Сретеновића и Симоновића, обућарска радња Уроша Ивановића, пекарска радња Јована Радишића, кројачка радња Ратомира Топаловића Раца, опанчарска радња Богољуба Младеновића Шицка, шлосерска радња Бошка Ђурића, Фабрика бомбоне и ратлука „Шумадија” Илије Чаировића и Михаила Мајданца

Десна страна:

– сарачка радња Момчила Јоковића, берберска радња Станимира Лучића, обућарска радња Драгомира Жуњића, кројачка радња Радомира Мишовића, машин-браварска радња Драгутина Тешића, пекарска радња Дра-

гише Петковића, пекара Веља Ивановића, поткивачка радња Митка Стругаревића Мечке, поткивачка радња Раденка Симоновића, машин-браварска радња Бранка Кнежевића, ковачка радња Драгише Топаловића, поткивачка радња Веља Лазића Чурила, казанџијска радња Рада Стаменковића

Кнез Михаилов трг

– месарска радња Драга Јовановића Толовца, берберска радња Гојка Стековића

Улица Такоvsка

Десна страна:

– месарска радња Адама Видића, столарска радионица Мирка Жвегеља

Лева страна:

– Фабрика бомбоне и ратлука „Рудник” Илије Маринковића и Драгише Илића

Улица генерала Терзића

Десна страна:

– сарачка радња Рајка Радишића, обућарска радња Драгољуба Албана, буреџијска радња Радојице Лазовића Коха, пекарска радња Благоја Миловановића, пекара Стане Радовановић

Рајићева улица

Лева страна:

– фотографска радња Благоја и Добринке Ђорђевић, машин-браварска радња Јовице Филиповића

Улица Ломина

Десна страна:

– столарска радионица Љубинка Вукашиновића Прца

Оснивање синдиката и штрајкови занатлија

Крајем XIX века јављају се прве социјалистичке идеје у Србији. У Горњем Милановцу се у фебруару 1893. године оснива Горњомилановачка занатско радничка задруга. Помоћ задруге, првенствено финансијску, добијали су сви чланови који су намеравали да отворе сопствену радњу. Такође, задруга је помагала чланове или њихову породицу у случају болести или смрти.²⁹

Важан датум у историји радничког покрета у Србији био је оснивање Српске социјал-демократске странке 1903. године, а већ 1904. у Горњем Милановцу оснива се месна организација те партије. Социјал-демократска странка заједно са Радничким друштвом организује прве синдикалне одборе у општини. Прва јавна прослава Првог маја са истакнутим захтевима да се уведе осмочасовно радно време у Горњем Милановцу одржана је већ 1904. године.³⁰

Опанчари Милановца
на прослави 1. маја 1903,
Сџари Милановац,
група аутора,
Горњи Милановац, 2003.

²⁹ Д. Суботић, *н.г.*, 258.

³⁰ Д. Папић, *н.г.*, 36.

Један од првих штрајкова водили су опанчарски радници 1904. године. Трајао је 45 дана, а завршен је успешно, јер су штрајкачи скратили радно време које је тада било предугачко.³¹ Радничко друштво користило је просторије кафане „Слога”, која је још од раније била састајалиште радника, калфи и надничара. На улазу у кафану вијорила се црвена заставица са три осмице, које су симболички означавале борбу за осмочасовно радно време.³² Од тада па све до Другог светског рата организовано је неколико штрајкова абаџијских радника, сви са истим захтевима који су се односили на бољи положај радника и скраћивање радног времена. Најдужи и највећи штрајк одржао се 1937. године. Трајао је три недеље и оставио је велики печат на политички живот тадашњег Горњег Милановца. Почетком XX века абаџијски радници у Горњем Милановцу оснивају свој синдикат. У време одржавања штрајка 1937. године у граду је било седам абаџијских радњи које су запошљавале двадесет осам радника и једанаест шегрта. Економско-социјални положај радника био је јако лош. Радници су на „парче”³³ тако да нису ни гледали на радно време, већ да раде што дуже, како би и више зарадили. Радни дан у таквим условима трајао је од десет до четрнаест са-

Подружница
синдиката слави
1. мај 1920,
фото документација
Музеј РТК

³¹ Радно време није било ограничено, већ се радило и до 14 сати дневно.

³² „Како је стварана синдикална организација у Горњем Милановцу”, *Таковске новине*, 4. јул 1985, 9.

³³ То је значило да што више предмета ураде, више ће и зарадити.

ти. Међутим, у таквим околностима често је долазило до физичке исцрпљености, па је и учинак био мањи. Услове плаћања диктирали су послодавци и тако доводили до неравноправног положаја међу радницима. Калфе су биле у посебно тешком положају. Радили су по једну или две године, за симболичну накнаду, при чему су имали стан и храну, али и неограничено радно време. Поред свега тога, нису имали ни социјално осигурање, јер су послодавци избегавали плаћање доприноса. Све ово подстакло их је да се боре за бољи положај као синдикално организовани радници.

У најпознатију тадашњу абацијску радњу „Крсмановић-Рашић-Милојевић”, која је запошљавала највећи број радника, те 1937. године долази абацијски радник Добривоје Спасојевић. Као добар радник био је омиљен код својих послодаваца, али га то није спречило да одмах крене у формирање синдикалне подружнице абацијских радника, која је основана 15. априла 1937. године.³⁴ Непосредно по организовању синдикалне подружнице, послодавци су кренули да дају отказе сваком раднику за кога су чули да је пришао синдикату. Почетком јуна двадесет два радника напустило је послодавце и ступило у штрајк. Језгро штрајкача око којих су се окупили радници чинили су Добривоје Спасојевић (погинуо је 1941. као борац НОБ-а), Милић Радовановић (стрељан у Ваљеву као припадник Таковског партизанског батаљона), Светомир Милић и Љубиша Божовић. Том приликом послодавцима је понуђен колективни уговор којим би, по тадашњим прописима, били утврђени сви детаљи који су се односили на радно време, надницу за један сат, дан или недељу, питање незапослености, шегртско питање, мере заштите и многа друга слична питања.

Послодавци су били непоустљиви према штрајкачима из више разлога, а један од њих био је тај што су материјал давали абацијама из околних села, који су код својих кућа за одређену надокнаду одрађивали њихов део посла. Тако су успели да губитке сведу на минимум. Међутим, штрајкачи су организовали штрајкачке одборе и страже, који су имале за циљ да спрече слање материјала код околних мајстора. Такође су спречавали долазак и пријем на рад нових, синдикално неорганизованих радника. Након три недеље штрајк је ликвидан. Само седам радника вратило се својим послодавцима, а остали су се удружили и основали абацијску задругу. Задруге су пришли и други сродни мајстори, кројачи, тако да је задруга ускоро постала и мешовита. Послодавци су, иако су славили победу, оснивањем задруге добили јаког конкурента на тржишту.³⁵

³⁴ *Хронологија радничкој йокрећѝа у Србији; од 1919. до 1941. йодине*. Књ. 2, Београд, 1969.

³⁵ „48 година од штрајка абацијских радника”, *Таковске новине*, бр. 690, 4. јул 1985, 11.

Мајсторско писмо обућара Драгољуба Албана, власништво његових потомака

Учење заната

Још од ране младости, чак и када нису још телесно довољно развијена, деца су слата на занат код мајстора. Међу том малолетном децом највише је било оних из сиромашних породица или синова занатлијских родитеља који су желели да им деца продуже занат. Мајстори су врло радо на занат примали децу, јер су у њима добијали бесплатну или јефтину радну снагу која је покорна у свему. Ни стари еснафски статутути пре 1847, али ни Еснафска уредба из те године, нису предвиђали од које старости се могу деца узимати на занате. Уредба је једино прописала да се дете може дати на занат само уз сагласност родитеља, тудора или оног лица које се стара о детету, као и да, ако се да на трговину мора да буде писмено, што није било обавезно ако су други занати у питању.³⁶

Уговор о учењу
абацијског заната,
власништво
Василија Живковића

УДРУЖЕЊЕ ЗАНАТЛИЈА
31 Беола Гр. Милошевића Срем Галички и Милановац
Бр. 107
24. августа 1935 г.
ГОР. МИЛАНОВАЦ

УДРУЖЕЊЕ УЧЕНИКА У ГОР. МИЛАНОВАЦУ
УЧЕНИКЕ
Дунавско

УГОВОР О УЧЕЊУ — UGOVOR O UČENJU

Г. Д. Радојко Јовичкић обавља, мајстор бачушког
радње у месту Гор. Милошевић општине Гор. Милошевић срез Дунавског
бачушине Дунавског

Г. Д. Јованка Јовичкић по занимању поштомарка
у месту Гор. Милошевић општине Гор. Милошевић срез Дунавског

среза Бачушког бачушине Дунавског као родитељ-старатељ
законски заступник закључују договором о учењу малолетног
законски заступник закључују договором о учењу малолетног
Радојко Јовичкић рођен 26 августа 1935 г.

у месту Гор. Милошевић општине Гор. Милошевић срез Дунавског
бачушине Дунавског заступник у општини Галички и Сремски Милошевић
среза Бачушког бачушине Дунавског овај уговор овуј уговор:

I.

Радојко Јовичкић обавља, узима на учење
Јованка Јовичкић и обавезује се да ће га за време трајања
и обавезује се да ће га за време трајања
овог уговора савесно обухватати у својој радњи, радњи,
радњи,
Исто тако се обавезује да ће за време трајања учења испуњавати све дужности које му
падо удео на учењу. Зама о радњи,
према статуту еснафа. Закон о радњи.

II.

Јованка Јовичкић пристаје да овог овуј
Гор. Милошевић упућује да
упућује да
трговачку студију код Јованка Јовичкић обавља и да прима све обавезе
привредне студије код Јованка Јовичкић обавља и да прима све обавезе
које му Закон налаже, нарочито да ће бити равностан на послу,
које му Закон налаже, нарочито да ће бити равностан на послу.

III.

IV.

Радојко Јовичкић обавља обавезује се да ће ученику за време
трајања учења дати свају, трајуће уреду за осигурање радњи, и плата мена,
трајања учења дати свају, трајуће уреду за осигурање радњи, и плата мена.

V.

Јованка Јовичкић родитељ ученика, бачушког
однос, сви обуку време зема послова еснафа, и трговачке или послова помоћ,
и плата по еснафском овом уговору. Како и плата у име еснафа дла. (500)
нећ статута у тојоу, икоу снагу бачушког овуј уговор

VI.

Према приложеном лекарском уверењу ученик
Према приложеном лекарском уверењу ученик је способан за послове у еснафу
телесно је способан, да буде уписан у поменутој студији. Јованка Јовичкић
телесно је способан, да буде уписан у поменутој студији.

VII.

Овај уговор написан је у три примерка.
Овај уговор написан је у три примерка.

Гор. Милошевић 24 августа 1935 г.
Радојко Јовичкић Јованка Јовичкић

VIII.

Попаћује се да је овај уговор данас закључен и уписан у регистар ученика под бројем
Потврђује се да је овај уговор данас закључен и уписан у регистар ученика под бројем

У Гор. Милошевићу 24 августа 1935 г.

Удруженије ЗАНАТЛИЈА за срез-град Дунавског и Милошевић

³⁶ Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, Књ. II, Београд, 1958, 192.

Занат се учио по неколико година. Еснафска уредба није одређивала тачно време колико ће трајати шегртска служба, већ су мајстори у договору са родитељима, таторима или рођацима, то питање решавали према тежини заната. За теже занате било је потребно дуже време учења, док је за лакше занате рок био краћи. Тако је остављена слобода мајстору да руководи шегртовањем према својим личним интересима.

Ступајући у службу код мајстора шегрт је обављао напорне послове везане за занат, али и за мајсторово домаћинство. Еснафска уредба није правила разлику између ових послова и самог учења заната, већ их је стављала у исту категорију. Ако је мајстор обрађивао земљу, шегрт је морао да ради и пољопривредне послове. Прву годину шегртовања ученици су обично проводили помажући мајстору и његовој породици у свакодневним, кућним пословима, а најмање у учењу заната. Неки мајстори кажу да су на тај начин проверавали колико су ученици вредни, истрајни и колико заправо желе да се баве тим занатом. За период шегртовања стан и храну обезбеђивао је мајстор, а родитељи су били у обавези да му за то предају одређену, уговорену накнаду. Већином су мајстори били строги и правични, а шегрти су и поред тешких услова у којима су живели и радили, са поштовањем и захвалношћу говорили о мајсторима од којих су учили свој занат.

Никола Вучо пише о томе како је обућарски мајстор „погодио дете” да га служи две године као шегрт, с тим да му на име награде даје стан, храну, обућу и нешто старог одела. Мајстор је на расанку са шегртовим оцем рекао: „Море он код мене неће имати велики пос’о. Да очисти кујну и собе, па да седи; да наложи ватру, па да седи; да очисти обућу, па да седи; да уцепи и унесе дрва, па да седи; да опере судове, па да седи; да однесе доручак у радионицу момцима, па да седи; да оде на пијац, па да седи; да донесе ручак, па да седи; да умеси хлеб, па да седи; да прихвати децу мајсторици, па да седи; да опере дечије пелене, па да седи; да окупа мало дете, па да седи; да послуша овде у радионици калфе и парчетаре, па да седи; да порани кокошке и свиње, па да седи...”³⁷

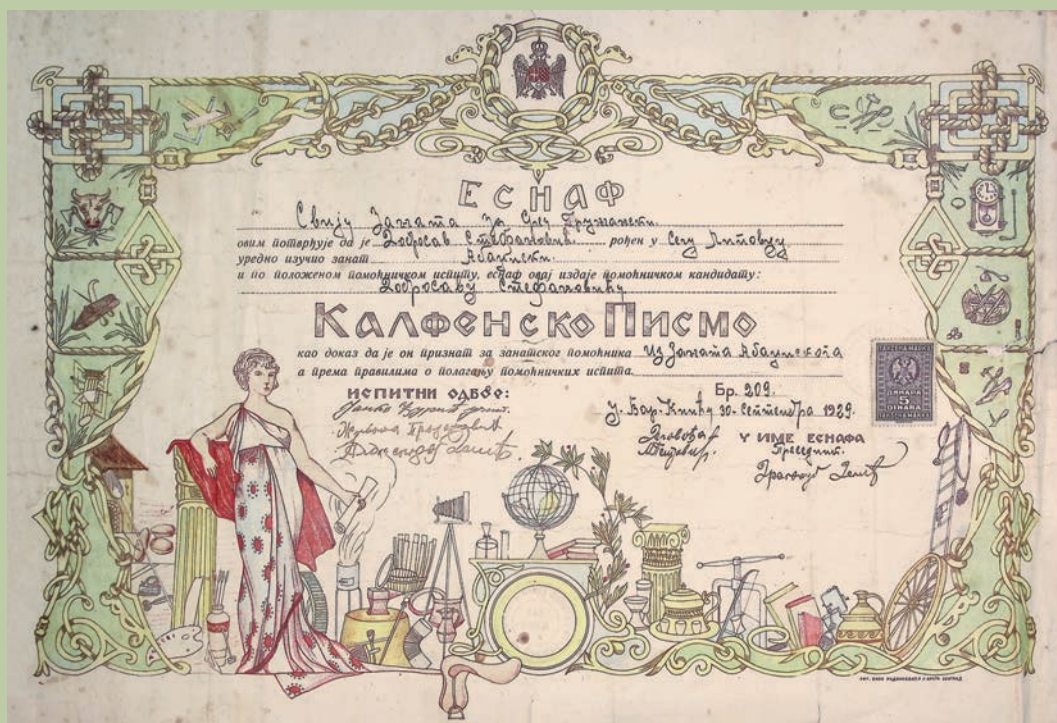
Према казивању Јована Томовића, једног од тренутно најстаријих суграђана, најстрожији мајстори за шегрте у предратном Милановцу били су у кући Трифуновића и Митра Адамовића.

По завршетку шегртовања ученици су пред старешинама полагали испит за калфу. За њих је то представљало велику прекретницу, јер су се тим чином ослобађали тешког шегртског живота. Еснафска уредба је установила калфенске испите, који

³⁷ Исто, 208-209.

Калфенско
писмо Добросава
Стефановића,
абације,
Музеј РТК, И-1109

пре тога нису постојали. Раније је био довољан мајсторов исказ о добром владању, прописи о одслуженом унапред договореном шегртском року, да се шегрт ослободи за калфу. Главни циљ калфенског испита био је да провери да ли је шегрт научио од заната све оно што је потребно да би обављао сложеније занатске послове. У ово знање посебно је спадало следеће: да зна како се дотични занат ради, какав алат је потребан и како се њиме рукује, од каквог материјала се врши производња, како се сирови материјал прерађује и припрема итд.

Након положеног калфенског испита, ученик, сада већ помоћник, остаје углавном код истог мајстора, а за то добија стан, храну и плату. Плата је била од времена или од комада. Повећавала се сходно радном искуству калфе. Термин калфа средином XX века замењује термин квалификовани радник.

Слично као и шегрт, и калфа је по прописима Еснафске уредбе био дужан да свог мајстора поштује, сваки посао по погодби и мајсторовим налозима уредно и ревносно обавља, да мајсторово име и интересе његове радње чува, да се уопште добро понаша и да „по домаћим обичајима и наредбама” живи.³⁸ „Благонаклоно” опхо-

³⁸ Истио, 249-253.

ђење мајстора према калфама често се претварало у грубо. Неретко су мајстори своје калфе називали битангама, скитницама, крадљивцима, а често се дешавало и да су их физички кажњавали. Почетком XX века, у време развоја радничких покрета, учесталих штрајкова занатских радника, појачава се лош однос и злостављање калфи и приморавање да остану у служби. Познато је и да су старешине свих еснафа у Горњем Милановцу упутиле захтев Министру народне привреде да им се додели судска власт без права на жалбу како би строгим казнама натерали „немирне” калфе на послушност.

Радно време у занатским радњама је такође било нешто о чему се није водило рачуна. Понекад је трајало и до 18 сати, некада чак и више. „Калфе парчетари”³⁹ су имали неограничено радно време. Ниска награда по комаду приморавала их је да раде што дуже како би добили најамнину коју су имале „калфе по времену”, тј. према времену проведеном на послу.

Након одређеног периода калфа је полагао мајсторски испит. Испит је полагао пред старешином еснафа или у каснијем периоду пред комисијом. Када положи испит добија мајсторско писмо, односно диплому и постаје мајстор.

Неретко се дешавало да ученици наставе посао и радњу свог газде и мајстора, након његове смрти у случају да није имао наследнике. Најпознатији предратни абација Чедомир Крсмановић, који је био велики мајстор и учитељ бројних милановачких абација, читаво своје имање и абацијску радњу у Улици краља Александра оставио је свом ученику и рођаку Слободану Јашаревићу, који је после рата постао председник Абацијско-кројачке задруге „Победа”.⁴⁰ Радњу другог познатог абације Радована Јовановића Трепчанца откупили су његови радници Божидар Живковић и Радојко Јовичић. У јесен 1935. газда Радован је преминуо. Након његове смрти радњу је водила Борка, Радованова супруга. Како је она имала завршену Радничку школу, као таква имала је по тадашњем закону право да води радњу годину дана. Радован и Борка нису имали децу, те после истека права вођења радње од годину дана, Борка је предаје Божидару Живковићу и Радојку Јовичићу, Трепчанчевим шегртима и ученицима, који су радњу откупили уз могућност да је отплаћују три године. На тај начин чувена абацијска радња Радована Трепчанца након његове смрти наставила је са пружањем услуга својим муштеријама.

³⁹ „Калфе парчетари” били су они радници који су погодили најамнину од комада.

⁴⁰ Разговор са Милољубом Јашаревићем, коме је Слободан Јашаревић био стриц, 2023. године

Учење заната након Другог светског рата

Образовање нових кадрова педесетих година XX века свело се углавном на уписивање ученика у школе у привреди. Међутим, у том периоду јавила се потреба за израђивањем одређених мера „перспективног плана” за укључивање ученика на поједине занате и то према потреби привреде по општинама.

Циљ је био да се на тај начин популаризују одређена занимања код родитеља и наставника у основним школама. Разлог томе било је то што су поједини занати били дефицитарни као што су електротехничке, хемијске, грађевинске и још неких струка за којима се осећала потреба у новим условима живота, док се суфицитарност кадрова видела у струкама које су због наглог развоја индустрије биле пред изумирањем, али је још постојала жеља младих људи да се баве таквим пословима. То су били опанчарски и грнчарски занат, кројачи народних одела и многи други у које су се млади још увек укључивали, иако више није постојала стварна потреба за тим кадровима.

Најмањи број ученика у привреди видео се у најпотребнијим занатима, у грађевинској и електротехничкој грани. Грађевинско предузеће „Вујан” је 1955. године имало 175, 1956. сто двадесет три радника, али ниједног ученика. Интересантно је то да је и у приватном занатству најмањи број ученика био у најпотребнијој делатности, а то је грађевинарство. Као разлог, наводи се да предузећа нису водила довољно рачуна о приливу младих кадрова и оспособљавању ученика у овим делатностима. И занатско предузеће „Таково”⁴¹ тих године имало је 41 радника, а свега два ученика.

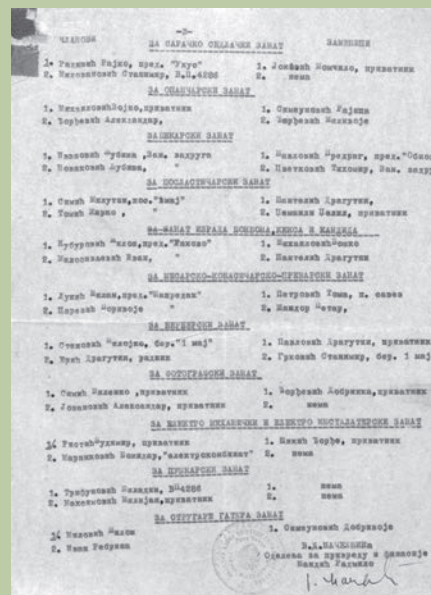
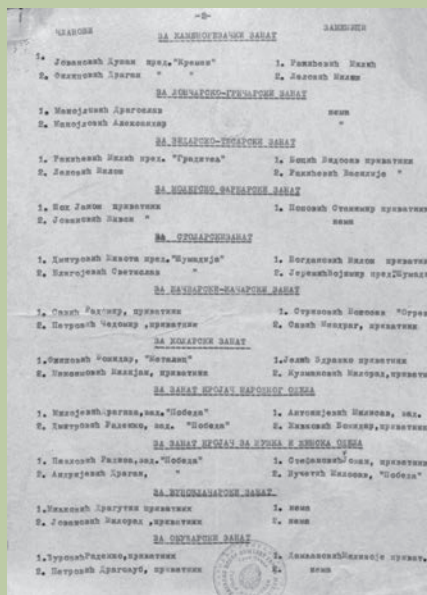
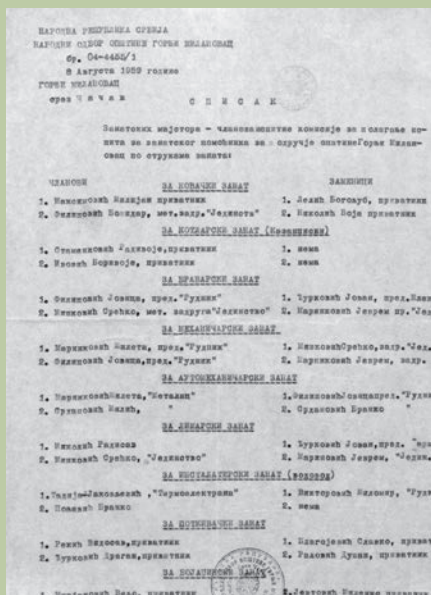
На подручју Чачанског среза постојале су три мешовите Школе ученика у привреди: у Чачку 486, Ивањици 57 и Горњем Милановцу 58 ученика. Оно што је приметно је да је у Горњем Милановцу с обзиром на развијеност заната, био јако мали број ученика. У прилог томе говори податак да се врло мало водило рачуна о укључивању ученика у занатство. Велики проблем био је и тај што ни једна од наведених школа није имала сопствену, већ су се сваке године селиле из једних у друге зграде. Поред школског простора, школама су недостајале и радионице, лабораторије, школска училила, али и стручни наставни кадрови.⁴²

Ни у наредном периоду, тачније 1961. године, што се види из извештаја из те године, ситуација се није значајније променила. И тада се видела велика дефицитарност ученика у грађевинској, електротехничкој и прехранбеној делатности. Такође, оно што је било приметно у том периоду је мали проценат ученика женског пола. То

⁴¹ МИАЧ, К-1 Среска занатска комора Чачак 1950-1962. Општа архива

⁴² *Истио*

је представљало додатан problem из разлога што су постојале неке привредне делатности где је било неопходно постојање већег броја женске радне снаге.

Они ученици који нису похађали школу у привреди, већ су учили занат код приватних занатлија и путем приучавања у занатским организацијама, почетком шездесетих година полагали су испите за квалификоване раднике пред специјално изабраном комисијом. Испит је полаган из три дела: практични, стручно-теоријски и општеобразовни предмети. За испитиваче практичног дела испита, чланови комисије били су висококвалификовани и квалификовани занатски радници по струкама из које кандидат полаже испит. За полагање берберског и прехранбених заната поред квалификованог мајстора испитну комисију чинили су и лекари.⁴³

За стручно-теоријски део у зависности од струке испитивачи су били: директори предузећа, инжењери и техничари, стручни наставници који су у зависности од струке испитивали технологију сировина, материјале и њихову прераду.

Део за полагање општеобразовних испита подразумевао је следеће испитне предмете: српско-хрватски језик са кореспонденцијом, математика са стручним рачуном, радно законодавство, економика и организација предузећа и привредни систем ФНРЈ и државно уређење ФНРЈ.

Списак занатских мајстора чланова испитне комисије за полагања испита за занатског помоћника, МИАЧ, К-1 Среска занатска комора Чачак 1950-1962. Општа архива

⁴³ МИАЧ, К-2 Среска занатска комора Чачак 1956-1962., Општа и персонална архива, записници, евиденције занатлија, пријаве-одјаве радњи, нормативна акта

Анкета о условима живота и рада ученика у привреди, МИАЧ, К-2/а, Среска занатска комора Чачак 1956–1962, Општа архива, персонална, упитници

А. И. С. Т. А.

О условима живота и рада ученика у привреди у Школској 1961/62 год. у општини Горњи Милановац

И. - ШКОЛА, ШКОЛНИ И ОСТАЛИ УСЛОВИ РАДА

1. Да ли се налази? у привреди

2. Да ли се налази? у привреди

3. Да ли се налази? у привреди

4. Да ли се налази? у привреди

5. Да ли се налази? у привреди

6. Да ли се налази? у привреди

7. Да ли се налази? у привреди

8. Да ли се налази? у привреди

9. Да ли се налази? у привреди

10. Да ли се налази? у привреди

11. Да ли се налази? у привреди

12. Да ли се налази? у привреди

13. Да ли се налази? у привреди

14. Да ли се налази? у привреди

15. Да ли се налази? у привреди

16. Да ли се налази? у привреди

17. Да ли се налази? у привреди

18. Да ли се налази? у привреди

19. Да ли се налази? у привреди

20. Да ли се налази? у привреди

21. Да ли се налази? у привреди

22. Да ли се налази? у привреди

23. Да ли се налази? у привреди

24. Да ли се налази? у привреди

25. Да ли се налази? у привреди

26. Да ли се налази? у привреди

27. Да ли се налази? у привреди

28. Да ли се налази? у привреди

29. Да ли се налази? у привреди

30. Да ли се налази? у привреди

31. Да ли се налази? у привреди

32. Да ли се налази? у привреди

33. Да ли се налази? у привреди

34. Да ли се налази? у привреди

35. Да ли се налази? у привреди

36. Да ли се налази? у привреди

37. Да ли се налази? у привреди

38. Да ли се налази? у привреди

39. Да ли се налази? у привреди

40. Да ли се налази? у привреди

41. Да ли се налази? у привреди

42. Да ли се налази? у привреди

43. Да ли се налази? у привреди

44. Да ли се налази? у привреди

45. Да ли се налази? у привреди

46. Да ли се налази? у привреди

47. Да ли се налази? у привреди

48. Да ли се налази? у привреди

49. Да ли се налази? у привреди

50. Да ли се налази? у привреди

51. Да ли се налази? у привреди

52. Да ли се налази? у привреди

53. Да ли се налази? у привреди

54. Да ли се налази? у привреди

55. Да ли се налази? у привреди

56. Да ли се налази? у привреди

57. Да ли се налази? у привреди

58. Да ли се налази? у привреди

59. Да ли се налази? у привреди

60. Да ли се налази? у привреди

61. Да ли се налази? у привреди

62. Да ли се налази? у привреди

63. Да ли се налази? у привреди

64. Да ли се налази? у привреди

65. Да ли се налази? у привреди

66. Да ли се налази? у привреди

67. Да ли се налази? у привреди

68. Да ли се налази? у привреди

69. Да ли се налази? у привреди

70. Да ли се налази? у привреди

71. Да ли се налази? у привреди

72. Да ли се налази? у привреди

73. Да ли се налази? у привреди

74. Да ли се налази? у привреди

75. Да ли се налази? у привреди

76. Да ли се налази? у привреди

77. Да ли се налази? у привреди

78. Да ли се налази? у привреди

79. Да ли се налази? у привреди

80. Да ли се налази? у привреди

81. Да ли се налази? у привреди

82. Да ли се налази? у привреди

83. Да ли се налази? у привреди

84. Да ли се налази? у привреди

85. Да ли се налази? у привреди

86. Да ли се налази? у привреди

87. Да ли се налази? у привреди

88. Да ли се налази? у привреди

89. Да ли се налази? у привреди

90. Да ли се налази? у привреди

91. Да ли се налази? у привреди

92. Да ли се налази? у привреди

93. Да ли се налази? у привреди

94. Да ли се налази? у привреди

95. Да ли се налази? у привреди

96. Да ли се налази? у привреди

97. Да ли се налази? у привреди

98. Да ли се налази? у привреди

99. Да ли се налази? у привреди

100. Да ли се налази? у привреди

Оваква ситуација у образовању младих занатских кадрова довела је до тога да се Решењем народног одбора општине Горњи Милановац од 15. маја 1961. оснује Школски центар металске и машинске струке. Истим решењем, настава почиње да се одвија 1. септембра 1961. године. У свом саставу центар је имао постојећу Школу ученика у привреди и Машинско-техничку школу. Последње генерације Школе ученика у привреди прихваћене су у Школски центар ради завршетка школовања. Те генерације су завршне испите положили 1963/64. Наредне школске године Школски центар заживео је као центар од две школе – Машинско-техничке школе и Школе за КВ раднике. Почетак рада школе био је у згради Интерната, а опремљеност је била лоша. Ученици Машинско-техничке школе су зимски распуст проводили у фабрици вагона у Краљеву ради извођења вежби из неких предмета и практичне неставе. И поред свега у оваквим условима радило се пет година.⁴⁴

Убрзани привредни и индустријски развој општине захтевао је већи број стручног кадра. То је довело до повећања броја ученика што је подразумевало и потребу за новим школским простором. Године 1966. школа је добила нову зграду са 12 учионица и две опремљене радионице. На том месту и данас функционише Техничка школа.

⁴⁴ 50 година Техничке школе „Јован Жујовић“ Горњи Милановац, Горњи Милановац, 2011, 13-24.

Стицање мајсторских звања по сведочењима неких милановачких занатлија

Слободан Максимовић је милановачки ћурчија који је причао о томе како је текао његов пут до мајсторског звања. Слободан је рођен 1912. године у Мајдану. Као доброг ђака „Привредно друштво” га шаље у Дарувар на изучавање ћурчијског заната. „Привредно друштво”⁴⁵ се између ратова старало о добрим, али сиромашним ђацима и слало их у различите средине на изучавање оних заната који су у том моменту били потребни месту одакле је ученик долазио. Пре него што је отишао на изучавање заната, Слободан је шест месеци провео у Београду као помоћник у једној кафани на Славији. Задатак му је био да ујутру рано наложи ватру, очисти радњу, спакује суђе и све остало што му газда и газдарица нареде. Простор око кафане, шупе и осталих зграда морао је бити беспрекорно чист. Улица испред, такође. Спавао је на асури иза пећи. Цео овај период био је начин да се навикне на газде и одвојени живот од куће. Након Београда, одлази у Дарувар на учење ћурчијског заната. Одлучено је да буде баш тај занат, јер је ћурчија у том моменту није било у рудничком крају. У почетку свог шегртовања Слободан је био „спољни момак”. Задужен за све послове, осим за занат. Прао је коже, лешио⁴⁶, сушио, али у радњу није улазио. Након годину дана, Слободан добија прилику да уђе у радионицу и почне да шије. Временом постаје све сигурнији и заљубљује се у свој занат. Једног јутра, у радионицу су без најаве ушли неки људи: Слободанов газда, представник Привредног друштва из Горњег Милановца, представник централе из Загреба и још један ћурчија, такође

Слободан Максимовић,
као шегрт,
М. Радовановић,
Чудни јосџи,
Горњи Милановац, 2010.

⁴⁵ Српско привредно друштво „Привредник” које је деловало од 1897. до 1946. године прво у Аустро-Угарској, а касније и у Краљевини Југославији је једна од најзначајнијих привредно-просветних институција почетком двадесетог века. У том периоду друштво је на школовање за разне занате и трговину послало скоро 40 хиљада српске омладине и деце.

⁴⁶ Скидати длаку са коже

Божидар Живковић,
абација,
власништво
Василија Живковића

представник централе из Загреба. Поразговараше и рекоше му да је време да им покаже шта зна. Они се склонеше у другу просторију, а Слободан приону на посао. Дао је све од себе. Израдио је кожух најбоље што је могао. Када је завршио куцнуо је на врата. Сви су били задовољни. Први пут за четири године газда му је пружио руку. Више није био калфа, постао је мајстор. Након четири године учења заната Слободан се враћа у Мајдан где отпочиње бављење ћурчијским занатом као најмлађи, али и једини ћурчија у околини.⁴⁷

Како је изгледало изучавање заната и пут до мајсторског звања сведочи и животопис⁴⁸ који је иза себе оставио **Божидар Живковић** чувени милановачки абација. Жеља да изучава кројачки занат је била лично његова, није било ничијих притисака да се бави баш тим занатом. На абацијски занат отишао је са десет година код мајстора Душана Ћусловића из Прислонице, са радњом у Коњевихима. На занату је провео три године као шегрт под условом да му Божидарева мајка на име исхране и становања годишње преда 200 kg кукуруза. За време учења заната мајка га је облачила, обувала и кад-кад давала по који динар. Од мајстора је за три године добио једну шајкачу. Када је истекло три године шегртовања газда га прима за калфу и обезбеђује му храну, стан и 1500 динара. Након годину дана калфенског стажа, Божидар наставља још једну годину код истог мајстора, али сада за 2000 динара годишње. У јесен 1926. године газда

Ћусловић шаље Божидара код абације Милуновића под изговором да је доста научио, вредан је и поштен и може више да заради негде у граду. Код Рада Милуновића проводи још годину, сада са платом од 2500, станом и храном. Радио је свим данима осим недељом, за време црквених празника и мајсторове и своје славе. Био је у обавези да очисти радњу (сложи одећу, очисти подове, тезге, излоге и тротоар) петком по-

⁴⁷ М. Радовановић, *Чудни џосџи*, Горњи Милановац, 2010, 14-45.

⁴⁸ Животопис који је иза себе оставио Божидар Живковић је власништво господина Василија Живковића, Божидаровог сина, који је уступио Музеју на коришћење за потребе овог истраживања

сле пазарног дана и суботом, када је било доста муштерија. Када је постао већ добар мајстор и лепо савладао занат одлази у Милановац, јер је чуо за Радована Трепчанца, који је био познат абаџија и покуша да почне да ради код њега. Његова радња налазила се у Рудничкој улици недалеко од цркве. Оно што је било одлучујуће за Божидаров останак код Радована Трепчанца је то што је приликом њиховог договарања око пробног рада у радњу ушла муштерија, човек који је под мишком носио трубу сељачког сукна и захтевао да му се сашије одело са различитим штеповима, а таква одела у Милановцу још нико није радио. Како је код мајстора Ђусловића, Божидар баш то научио, прихватио је да он то одради. Како су и газда и муштерија били јако задовољни, Божидар је примљен на рад код Радована Јовановића Трепчанца. Тако је од 1928. започео службу у Горњем Милановцу где остаје до краја свог живота.

Диплома о положеном испиту за мајстора коларског заната, Музеј РТК, И-1116

О томе како се добијала диплома за занатског мајстора у периоду социјализма причао је **Радиша Гаџић** који је био последњи колар рудничко-таковског краја. Рођен је у Лозњу, 1922. године, а преминуо је 2022. године. Цео свој радни век провео је у радионици у Лозњу. Занат је научио од свог оца, а његов отац од свог, коларским занатом бавили су се генерацијама. Отац је радио по целом Качерском срезу: Љиг,

Белановица и околна села. Носио је са собом тезгу и радио. Још као мали, Радиша је уз оца и деду учио занат.

Након Другог светског рата, донета је уредба да занатом може да се бави само онај ко има положен испит. Радиша је одлучио да га полаже, имао је тада око 30 година. Позивају га да 14. јануара 1953. године полаже испит у коларско-ковачкој радњи код мајстора Славише Рашића који је био колар у Горњем Милановцу. Добија задатак да направи точак, парник другом точку, за ручна колица. Два дана је провео у радионици. Трећи дан одлази у Занатски дом где је заседала комисија коју су чинили председник суда Драган Никић и мајстори код којих је радио практичан део. Мајстори су дали мишљење и са њихове стране он је положио испит, а председник суда је обавио један, више политички разговор. Прво питање је било да ли Југославија има председника, на шта је он одговорио да до сада није, а од јуче има, јер је Јосип Броз Тито 13. јануара 1953, проглашен за председника. Тако је изгледао испит за добијање мајсторског звања.⁴⁹

Удружење занатлија и Занатски дом

Удружење занатлија почело је 1927. године да гради свој Занатски дом који је завршен 1929. и служио је искључиво за потребе занатлија. Зграда Занатског дома налази се и до данашњих дана у Улици Карађорђевој број 2. На самом почетку улице је зграда која својом концепцијом сасеченог угла отвара улицу, као зону која је једина очувала амбијент некадашње вароши.⁵⁰ Током Другог светског рата када је спаљено готово 90% града, спаљена је и зграда Занатског дома. Сопственим средствима и радом, занатлије су по завршетку рата обновили своју зграду. У то време, после 1945. користиће је за окупљања занатлија, полагање мајсторских испита и друге потребе. Приликом ревизије катастра 1948. године ова парцела заједно са објектом Дома била је уписана у поседовни лист на име Удружења занатлија. Такво стање остаје све до Закона о национализацији грађевинских земљишта 1958. године, када ова парцела постаје друштвена својина са правом коришћења Удружења занатлија. Просторије занатског удружења дате су на коришћење Абацијско-кројачкој задрузи „Победа” и Берберској задрузи „Први мај”. Поред ове зграде у списак непокретне имовине Срес-

⁴⁹ Из разговора са Радишом Гачићем, 2021. године

⁵⁰ Ђ. Боровњак, *Архитектура и урбанизам Горње Милановца (1853–1941)*, Чачак 2007, 56.

Зграда Занатског дома
у Карађорђевој улици,
Музеј РТК, И-742

ке занатске коморе у Горњем Милановцу нашле су се и зграде покојне Анке Дмитровић у Улици хероја Дражевића бр. 4 и 6 које су као „задужбина пок. Анке Дмитровић дате на управљање Удружењу занатлија”. Све до 1963. зграда у Карађорђевој била је у власништву Среске привредне коморе у Краљеву.⁵¹ Те године власништво је пренето на Општину Горњи Милановац, а примопредаја је записнички извршена 28. децембра. Тада је одлучено да део простора користи Абацијско-кројачка задруга „Победа” и ЈКП „17. септембар” (пет канцеларија), а једна просторија остаје у власништву Берберске задруге „Први мај.” Договором Општине и Модне конфекције „Рудник” 1988. године, „Рудник” је добио на трајно коришћење просторије зграде, с тим да прими у радни однос двадесет једног радника „Победе” која се налазила у тешкој економској ситуацији, док је једна просторија и даље остала на коришћењу Берберској задрузи „Први мај”. Коначно, 9. септембра 2003. године пословни простор у Карађорђевој бр. 2 даје се на коришћење Општем удружењу предузетника општине Горњи Милановац.⁵²

⁵¹ П. бр. 211/05-07, приватна архива Добросава Трифуновића

⁵² Предуговор о давању на коришћење пословног простора бр. 2-06-418/03, приватна архива Добросава Трифуновића

Попис покретне и непокретне имовине Среске занатске коморе Горњи Милановац, МИАЧ, К-1 Среска занатска комора Чачак 1950-1962. Општа архива

П О П И С

Покретне и непокретне имовине Среске занатске коморе у Гор. Милановцу на дан 11. III. 1956. године.

Непокретна имовина

1. Зграда бизнис Занатског дома у Г. Милановцу у ул. Карађорђева бр. 2
2. Зграда-вадућина пољ. Анке Дмитровић у Г. Милановцу у ул. Хер. Драговић на број 4 и 6. (Наведени зграде дате су на управљање комора као вадућине пољ. Анке Дмитровић.)

Покретна имовина

Инвентар

1. Један писаћи сто од буковине са три фијоке и две приградe	10.570
2. Један сто обрван са фијоком	2.000
3. Један мали сто ва писаћу машини	1.000
4. Један орман витрина	4.000
5. Један мали орман са стаклом	4.000
6. Једна лева пуњера	600
7. Једна холаница	200
8. Једна столица са маслином црна	400
9. Једна столица са маслином пошторана	2.400
10. Вастричак 2 комада	200
11. Једна дрвени утијач	200
12. Једна секира за сечење дрва	1.000
13. Семе са тамом 9 комада	400
14. Једна писаћа од мермера	200
15. Једна касна од мермерног камена	400
16. Калпа кутр не покретне економске	200
17. Калпа прилог на ботанику	200
18. Калпа VI кинтосе III	200
19. Калпа мена ствариот	200
20. Калпа комплет бр. 6 и 6	200
21. Калпа Анкало	200
22. Једна касна са потолом	8.000
Укупно	37.370

Свакупљено са рачним бројем 22 (двадесетдва)

Чланови комисије предаваоца,
1. *Душан Савић*
2. *М. Милошевић*

Чланови комисије приватца,
1. *Душан Савић*
2. *Јован Радич*
3. *Ђорђе Милошевић*

Из свега наведеног, изводи се закључак да близу педесет година Удружење занатлија није користило зграду која је направљена искључиво залагањем милановачких занатских радника.

Удружење занатлија функционисало је под тим именом све до осамдесетих година XX века. Од 1980. мења име у Опште удружење радних људи и њихових задруга, а од 2002. године у Опште удружење предузетника. Опште удружење радних људи и њихових задруга основано је и конституисано у складу са Законом о удруживању у привредне коморе и у складу са одлуком Скупштине Регионалне привредне коморе Краљево. Ово удружење чинили су радници у занатству, угоститељству и ауто-превозници.⁵³ Број радњи у општини 1980. године износио је 476, а од тога: 177 радњи самосталног а, 179 допунског занатства, 67

приватних угоститеља, 43 превозника и 10 власника радњи осталих делатности.⁵⁴ Све до 2003. када су се занатлије вратиле у своје просторије у Карађорђевој улици, користили су простор у Железничкој улици за обављање својих административних послова.

Развој заната у периоду после Другог светског рата

За време Другог светског рата смањио се велики број занатских радњи. Посебно смањење се осетило после рата у приватном сектору, јер је велики број занатлија напустио занатство и запослио се у другим привредним делатностима. Друштвени сектор, насупрот приватном, јачао је у извесним организационим облицима, тако да

⁵³ Регионална привредна комора бр. 67/1-180, приватна архива Добросава Трифуновића

⁵⁴ *Општина Горњи Милановац у бројкама*, Горњи Милановац, Скупштина општине Горњи Милановац, 1986.

Улица краља
Александра након
паљења града
1941. године,
фото документација
Музеја РТК

се у њему постигао приличан успех. У периоду после рата није се пуно пажње посвећивало занатству из разлога што је послератни развитак захтевао улагање у нове производне капацитете и стварање основе за будући развој земље. Тек крајем педесетих када је та основа у већој мери осигурана, створили су се услови да се већа пажња посвети занатству. Повећање производње и услуга у овом периоду проузроковано је пре свега повећаним бројем становника и врло интензивним развојем грађевинске делатности. Посебна пажња била је усмерена на интензивну поправку порушених и запаљених зграда и изградњу нових, па је на тој основи настала Грађевинска задруга „Вујан.“ Заједничка карактеристика свих предузећа, занатских радњи и радионица била је ниска техничка опремљеност и мали број запослених радника.

Иако су се неке занатске услуге и делатности убрзано развијале, неке су се, са друге стране, гасиле. Пример за то је гашење већине опанчарских радњи у Чачку и Горњем Милановцу које нису имале економско оправдање за своје постојање. Производи опанчарског заната осим због продирања нових модних токова, били су и доста скупљи у односу на гумену и другу индустријску обућу.

Године 1956. у општини Горњи Милановац било је 19 занатских организација друштвеног сектора и то: две у металопрерађивачкој, две у хемијској, једна у грађе-

Списак приватних радњи на територији општине

Горњи Милановац

1955. године,

МИАЧ, К-2, Среска

занатска комора

Чачак 1956–1962.,

Општа и персонална

архива, записници,

евиденције занатлија,

пријаве-одјаве радњи,

нормативна акта

СПИСАК
Приватних радњи на територији Општине Горњи Милановац
доказан у 1955 год.

Број	Име радње	Врста радње	Доказан у 1955 год.
1.	Авдарић	Пекар	12.10.54
2.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
3.	Авдарић	Слобо	12.10.54
4.	Авдарић	Школар	12.10.54
5.	Авдарић	Горач	12.10.54
6.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
7.	Авдарић	Слобо	12.10.54
8.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
9.	Авдарић	Слобо	12.10.54
10.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
11.	Авдарић	Слобо	12.10.54
12.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
13.	Авдарић	Слобо	12.10.54
14.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
15.	Авдарић	Слобо	12.10.54
16.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
17.	Авдарић	Слобо	12.10.54
18.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
19.	Авдарић	Слобо	12.10.54
20.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
21.	Авдарић	Слобо	12.10.54
22.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
23.	Авдарић	Слобо	12.10.54
24.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
25.	Авдарић	Слобо	12.10.54
26.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
27.	Авдарић	Слобо	12.10.54
28.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
29.	Авдарић	Слобо	12.10.54
30.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
31.	Авдарић	Слобо	12.10.54
32.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
33.	Авдарић	Слобо	12.10.54
34.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
35.	Авдарић	Слобо	12.10.54
36.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
37.	Авдарић	Слобо	12.10.54
38.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
39.	Авдарић	Слобо	12.10.54
40.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
41.	Авдарић	Слобо	12.10.54
42.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
43.	Авдарић	Слобо	12.10.54
44.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
45.	Авдарић	Слобо	12.10.54
46.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
47.	Авдарић	Слобо	12.10.54
48.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
49.	Авдарић	Слобо	12.10.54
50.	Авдарић	Дрвени	12.10.54
51.	Авдарић	Слобо	12.10.54

Горњи Милановац, 1955 год.

винској, једна у текстилној, две у дрвопрерађивачкој, две у преради коже и у прехранбеној, док у приватном сектору постоји 156 занатлија са дозволама за рад и прилично велики број оних који немају дозволу, а обављају извесну занатску делатност. Од приватних који имају дозволу за обављање занатске делатности, највећи број чине следеће струке: столари, ковачи, снајдери и абације, а затим долазе пинтори и поткивачи. Од бесправних занатлија највише је столара, зидара, каменорезаца, снајдера...⁵⁵

Тих педесетих година XX века, техничка опремљеност у занатству била је физички дотрајала и застарела, због чега је продуктивност у раду била на доста ниском нивоу. Због тога је организовање у занатске задруге било најбоље решење за постизање повећаних занатских производа и капацитета.

Међу првим занатским задругама које су основане у Горњем Милановцу била је Абацијско-кројачка задруга „Победа”, а за њом је следила Столарска задруга „Шумадија” основана 1. јуна 1948. године. У наредној деценији осниване су и друге задруге, радње и занатска предузећа. Тако је 1958. године на списку поднетом Занатској комори среза поред ове две задруге налазе и:

- Самостална пекарска радња „Слобода”, регистрована 12. октобра 1954.
- Самостална пекарска радња „Развитак”, регистрована 12. октобра 1954.
- Самостална пекарска радња „Обнова”, регистрована 12. октобра 1954.
- Самостална посластичарска радња „1. мај”, регистрована 15. септембра 1954.
- Самостална млинска радња „Слога”, регистрована 12. октобра 1954.
- Самостална берберска радња „1. мај”;
- Месарско кобасичарска радња „Месар”;
- Месарско-кобасичарска радња „29. новембар”, регистрована 29. септембра 1954.
- Занатско предузеће „Термоелектра”;
- Обућарско-сарачка радња „Укус”;
- Обућарско-сарачка радња „Избор”;

⁵⁵ МИАЧ, К-2, Среска занатска комора Чачак 1956–1962., Општа и персонална архива, записници, евиденције занатлија, пријаве-одјаве радњи, нормативна акта

- Столарска задруга „Младост”,
- Металска задруга „Јединство” – браварско-лимарска делатност, регистрована
29. јула 1953.

- Самостална металска радионица „Металац”,
- Штампарска радња „Будућност”.

На овом списку не налази се Грађевинска задруга „Вујан” основана 28. марта 1953. године, пошто се 1. октобра 1958. припојила Грађевинском предузећу „Рудник”⁵⁶ и на тај начин настало је предузеће „Градитељ”⁵⁷, као и Самостална пекарска радња „Победа” јер је затворена услед губитка 360 хиљада динара које је начинио пословођа радње. До краја 1958. године Столарска задруга „Младост” се спојила са задругом „Шумадија” у једну занатску организацију, а основана је и Стругарска радионица „Рајац”. Те године основане су у прехранбеној делатности две месарске радње, а у области личних услуга Берберска задруга „1. мај”. На овом списку не налази се Обућарска задруга „Полет” која је основана 17. 9. 1953. године, Берберско-фризерска задруга „Слога” основана 21. 7. 1953, Молерско-фарбарска задруга „Украc”, Самостална бојацијска радња „Соко” основана 12. октобра 1954. као и Опанчарска задруга „Обнова” које су до 1958. године највероватније угашене.⁵⁸

Проблеми у занатству у очима занатлија

На седници скупштине Занатске коморе Горњи Милановац 23. јуна 1957. године присуствовало је 65 занатлија и представника занатских предузећа. Једна од тачака дневног реда скупштине била је и дискусија о проблемима у занатству на подручју општине. У наставку текста навешћемо на шта су неке од присутних занатлија указале. Кроз оно што су представници занатлија замерали можемо на најбољи начин створити слику о томе како је функционисало занатство тих година у општини.

Дмитровић Петар, ковач из Белог Поља истакао је да су порези које плаћају регистроване занатске радионице велики, а да постоји велики број бесправних занатлија за које су казне минималне. Ово и јесте био велики проблем у тадашњем

⁵⁶ Грађевинско предузеће „Рудник” основано је одмах након рата са задатком да ради на обнови и подизању ратом разореног Горњег Милановца.

⁵⁷ Д. Папић, *н.г.*, 45.

⁵⁸ МИАЧ, К-1, Среска занатска комора Чачак, 1950–1962, Општа архива

занаству јер су законски прописи који су регулисали ову материју за укидање бесправног рада били јако благи, а органи власти у тадашњим Народним одборима нису предузимали одговарајуће мере како би овај проблем онемогућили. Како су ове занатлије избегавале велики део својих обавеза према друштву, тако је њихов положај био знатно повољнији у односу на пуноправне занатлије.

Оно што се даље наводи као проблем је управо оно о чему се у овом раду говорило, а то је уписивање ученика у привреди на оне занате који нису дефицитарни. Драгомир Ковачевић Циго, чувени абација наводи да је добио решење о обавезном држању ученика у привреди и да он сматра да је абацијски занат, као и опанчарски у изумирању и да је погрешно давати омладину тамо где нема перспективе. Такође велики је проблем и да обучава ученика када ни он сам више нема посла. По питању проблема у тадашњем занаству своје мишљење су изнели и Видосав Ракић поткивач, Милетић Милан опанчар са Рудника, Благојевић Славко поткивач, Максимовић Миљан ковач, Радишић Никола сајдија, Петровић Чедомир пинтор, Мишковић Срећко испред Металске задруге „Јединство”, Миљковић Драгутин вуновлачар и Јовановић Александар фотограф. Сви они дали су своје мишљење које не одступа пуно од раније наведених да је главни проблем у занаству тада био рад бесправних занатлија и улагање у образовање будућих занатлија.⁵⁹

Занатска забава

У време организовања заната у еснафе сваки еснаф прослављао је свог свеца заштитника, а са променама у начину организовања занатлија и обједињавањем у Удружења занатлија одлучено је да занатлије и трговци славе заједничку славу на празник Света три јерарха, 12. фебруара. Са доласком новог друштвеног уређења након Другог светског рата и даље се одржавају занатске прославе, али сада не као славе, већ као Занатске забаве које су се одржавале почетком фебруара. Од прихода које је Удружење добијало организовањем забав помагано је занатлијама и њиховим породицама, један део уплаћиван је на рачун Комуналне банке за потребе неких каснијих трошкова током године⁶⁰, а део новца је на крају школске године даван ученицима школе у привреди, који покажу најбоље резултате.

⁵⁹ МИАЧ, К-2/6, Среска занатска комора Чачак, 1957–1962, Записници са Управних одбора и Скупштина

⁶⁰ Један од примера коришћења тог новца је тај да је 1957. године он прослеђен Општинском одбору савеза бораца НОР-а за подизање споменика.

Занати којих више нема у Горњем Милановцу

Абацијски занат

Абација је реч турског порекла и потиче од речи *аба*, како се на турском означавало сукно. У почетку је посао абације био женски посао, али временом прелази у руке мушкараца. Тихомир Ђорђевић сматра да је разлог томе то што жене због осталих

Абације испред
радионице,
30-е године XX века,
власништво
Милке Ђуровић

обавеза у домаћинству нису више могле да се баве и овим пословима.⁶¹ Занат настаје онда када су се повећале потребе становништва за сукненом одећом. Непромочиво ткано вунено сукно добијало се ваљањем у посебним зградама ваљарицама или у оквиру воденица, а онда се бојило биљним бојама. Црна боја добијала се бојењем у јасеновој кори, а мрко-браон у јововој. Од њега су израђивани сви одевни предмети који су украшавани вуненим гајтанима. Поред дебљег, грубог, домаћег сукна, абације

⁶¹ Т. Ђорђевић, „Занати и еснафи у Расини”, у *Живот и народни обичаји*, књ. 17, Српски етнографски зборник, књ. 24, Београд, 1928, 80.

су израђивали предмете од абе и шајака (тањи и оштрији материјал) који су увозили из Турске, а понекад и из Босне, Аустрије и Бугарске. Крајем XIX и почетком XX века, преовлађивала су одела од куповне плаве, браон, и сиво-зелене чоје и шајака, а мање од сукна.

Све до почетка XX века абацијски занат био је раздвојен од терзијског. Алат оба заната био је исти, а разликовали су се у материјалима који су коришћени. Док су абације користиле шајак и сукно, терзије су користиле финије материјале као што

Радионица Чедомира
Крсмановића,
8. фебруар 1940,
власништво
Милке Ђуровић

су атлас, сомот и чоја. Терзије су везле белом и жутом срмом и шљокицама, а абације вуненим и свиленим гајтанима. Након Првог светског рата терзијски занат одумире и долази до обједињавања терзијског и абацијског заната у један - **кројач народног одела**.

Најпознатије милановачке абације и власници радњи пре Другог светског рата били су: Немања Рашић, Чедомир Крсмановић, Драгиша Милојевић, Радован Јовановић Трепчанац, Божидар Живковић, Стеван Зарић, Тихомир Милановић, Драгутин Лазовић Доктор, Драгомир Ковачевић Циго, Милисав Антонијевић, Светолик Свеле Милић, Радомир Мишовић, Љубиша Адамовић.

После Другог светског рата у периоду од 1945. до 1950. у граду је било чак тринаест кројачких радњи народног одела. Оно што је занимљиво је да у том периоду

Прослава тридесет година од оснивања радионице Чедомира Крсмановића, 1. јануар 1936, фото документација Музеј РТК

ниједна радња није регистрована као абацијска, већ кројачка радња народног одела. Већ шездесетих година смањује се број абација, а повећава број кројача модерних одела. У занатском регистру из 1966. године налазе се пописане двадесет две регистроване кројачке радње, а ниједна абацијска. У наредним годинама тај број се смањивао и у селима, где је било присутно обављање овог посла као допунског привређивања, па тако на списку грађана који обављају занатску делатност као споредно занимање из осамдесетих година једини абација био је Милета Браловић из Прањана.

За време Другог светског рата приликом паљења Горњег Милановца 1941. године, велики број радњи, а међу њима и абацијских је уништен.⁶² Убрзо након Другог светског рата у граду је основана Абацијско-кројачка задруга „Победа” у просторија-

Абацијска радња Радована Јовановића Трепчанца, касније Божидара Живковића, Музеј РТК, И-296

⁶² *Сћари Милановац*, 301-303.

ма кафане „Русија” Андрије Прекића у Таковској улици, поред зграде општине Горњи Милановац. Пословођа занатске задруге био је Драгиша Милојевић, а председник Слободан Јашаревић. Задруга је од самог почетка лепо радила па су многи мајстори желели да после ратом изазване тешке ситуације, раде у њој. Мајстори су при доласку у задругу доносили своје машине, маказе, напрстак и сантиметар и отпочињали да раде. Убрзо из кафане „Русија” задруга је премештена у просторије Занатског дома у Карађорђевој улици где је као кројачка задруга постојала све до почетка деведесетих година.

Радње кројача народње ношње након Другог светског рата⁶³

Власник радње	Адреса
Антонијевић Милисав	Рајићева 5
Бојовић Јован	Љубић(с)ка 19
Живковић Божидар и Јовичић Рајко	Краља Александра 11
Јаковљевић Павле	Таковска 10
Ковачевић Драгомир Циго	Љубић(с)ка 2
Крсмановић Чедомир	
Миливојевић Драгиша	Краља Александра 29
Немања Рашић	
Лазовић Драгутин	Војводе Мишића 19
Милановић Тихомир	Краља Александра 21
Милић Светомир и Трифуновић Милун	Срез таковски
Мишовић Ристивоје	Срез таковски
Топаловић Ратомир	Милоша Великог 12

⁶³ *Занатске радње у Србији 1945–1950*, Књ. 2, 89-94.

Абаџијска
радња Чедомира
Крсмановића
и Немање Рашића,
30-е год. XX века,
власништво
Милке Ђуровић

Немања Рашић (1909–1970) је био чувени предратни абаџија који је био веома цењен када је у питању украшавање одевних предмета. Старији Милановчани кажу да му у том послу није било равног. Занат је изучио у Лазаревцу. Свој посао започео је у ортачкој радњи заједно са Чедомиром Крсмановићем и Драгишом Милојевићем. Радња се налазила у Улици краља Александра. Њихова радња запошљавала је велики број људи и имала је највећи производни капацитет. Касније, после 50-их година XX века, Немања се одвојио и основао самосталну радњу у дворишту куће у Улици Милоша Великог, преко пута Гимназије. Шио је по наруџбини, гуњеве, јелеке, антерије, зубуне, брич панталоне и тада популарне панталоне шпањолице. Поручбине је примао из целе Србије. Да би израдио једну антерију било му је потребно да ради даноноћно месец дана. Шио је и украшавао све ручно, као и сви мајстори тог времена. Машину је користио само за прошивање грубљих материјала, „тешку”, „мушку” машину. Користио је пеглу утију, које се користила тако што се ужари па се онда на њој стоји како би се гајтани што боље упресовали. За поставу је искључиво користио фланелску поставу како би антерија, одевни предмет био чвршћи. Из Призрена је наручивао свилени гајтан у канурама (тањи, дебљи), а чоју специфичне плаве боје је наручивао из Швајцарске. До краја живота је држао радњу и бавио се само овим послом.

Приликом конференције Покрета несврстаних у Београду 1961. године, Радован Ђрковић, који је у то време био секретар Извршног већа Народне скупштине Србије, је од Немање Рашића наручио да сашије антерију коју ће поклонити Насеру председнику Египта и једном од оснивача Покрета несврстаних. Из Београда је стигла лимузина, којом је превезена антерија за Насера.⁶⁴

Берберски занат

До осамдесетих година XIX века сваки берберин је поред шишања и бријања морао да научи и да вади зубе, „пушта крв”, изводи мање операције на кожи, клистира, да зна о првој помоћи код гушења, да може да помогне при прелому костију ноге или руке... У другој половини XIX века уведено је обавезно полагање испита за „ниже хирургистичке” услуге. Испит се полагао пред стручном лекарском комисијом и то пре него што се положи стручни мајсторски испит пред комисијом еснафског мајстора. Осамдесетих година деветнаестог века Управи вароши Београда успроти-

⁶⁴ Казивање Миме и Момирке Рашић, унуке и снахе Немање Рашића

вио се берберски еснаф, са захтевом да се одобри полагање испита за простог мајстора, без испита пред стручном лекарском комисијом. Од тада је све већи број мајстора берберског еснафа са „простим бријачким правом”, тј. без положеног испита за „ниже хирургистичке способности”. Након неколико година скоро да је изобичајено, а 1890. више и нема мајстора поред чијег имена стоји: „са лекарском сведоџбом”. Иако су престали са полагањем лекарског испита, бербери нису престајали са лечењем. Старији мајстори су своја искуства преносили на млађе.⁶⁵

Према Трговинско-занатлијском шематизму⁶⁶ из 1900-1905. године у Горњем Милановцу су биле три берберске радње: радња Војке Рамадановићке, Јоце Рамадановића и Милосава Вучетића.

У периоду пред Други светски рат у граду су се берберске радње налазиле у Улици краља Александра Карађорђевића - берберница Влада Лучића Пица, у Кара-

Берберница
Влада Лучића,
Музеј РТК, И-744

⁶⁵ Н. Пантелић, „Прилог проучавању берберског заната у Београду”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1954, 201-214.

⁶⁶ Трговинско-занатлијски шематизам Краљевине Србије излазио је у Београду у периоду од 1895. до 1905. и издат је у пет свезака.

Ђорђевој – Милосава Вучетића Мачка, у Љубић(с)кој – Станимира Лучића и на Кнез Михаиловом тргу – радња Гојка Стековића. Сви су били бербери и мушки фризери, осим Станимира Лучића који је био и женски фризер. Гојко Стековић у граду је био познат по надимку „Атара-патара”. Где је он стекао звање мајстора берберског заната није познато, али по причи старијих Милановчана који га се сећају, Гојко је био прави традиционални берберин који је поред берберских, често пружао и научене

Унутрашњост
берберске радње
Влада Лучића,
Музеј РТК, И-437

лекарске услуге. Поред бријања и шишања, Гојку није било страно ни да вади зубе или лечи крвни притисак тако што је муштеријама стављао пијавице на врат да пију крв. Пијавице је држао у једној тегли у прозору.⁶⁷

Након Другог светског рата у граду постоји седам берберских радњи. То су биле радње Еровић Драгољуба, Лучић Видосава, Лучић Владислава (берберско-фризерска), Новаковић Димитрија, Петровић Димитрија, Стековић Гојка и Стековић Милојка.⁶⁸

⁶⁷ М. Нешовић, *н.д.*, 153.

⁶⁸ *Занатске радње у Србији 1945–1950, исто*

У годинама након рата, тачније 1958. године оснива се Берберска задруга „Први мај” која ће радити све до двехиљадитих година. Берберница „Први мај” била је права традиционална берберница која је до последњег дана свог постојања задржала традиционални изглед и можда због тога привлачила суграђане свих генерација. Деведесетих година берберница је постала искључиво фризерски салон, јер су бербери

Миланка Марковић, радница бербернице „Први мај”, осамдесете године XX века, фотографија власништво Драгана Марковића

у то време добили наредбу да због сиде и других заразних болести не смеју више да врше услуге бријања. Приликом бријања дешавало се да се посече и мајстор и муштерија, па може да дође до мешања крви што може да доведе до ширења заразе. Рукавице нису могли да носе, јер су им тако клизиле ствари из руку.⁶⁹

Алат бербера-фризера били су: четка, сапун, бријач/бритва, маказе, машиница. Када избрије муштерију, мајстор му очисти лице алкохолом, па се након тога стави

⁶⁹ Казивање Милене Петровић из 2020. године

Миланка Марковић
и Жарко Топаловић,
радници Бербернице
„Први мај”,
власништво Драгана
Марковића

пудер у праху. Маказе, машинице, бријачи које су користили набављани су из Немачке. Машинице за шишање у почетку су биле ручне, а већ почетком седамдесетих, увелико су почеле да се користе електричне.

Бојацијски занат

Бојацијски занат се развио из сеоске радиности, тачније народног бојења пређе и тканине биљем. Први подаци о постојању бојацијског заната у рудничком крају потврђују да је 1836. постојао један бојацијски мајстор на овом подручју.⁷⁰ Међутим, ни до краја XIX века број мајстора овог заната није се значајније повећавао, већ их је било по један или два у различитим периодима. Почетком двадесетог века се мења ситуација, јер је у том периоду прихваћено бојење анилинским бојама, па се стога овај занат врло брзо развијао. Бојацијске услуге постају врло тражене, јер је вуна била основна сировина женске домаће радиности. Већ се у Трговачко-занатлијском

⁷⁰ Н. Живковић, *н.г.* 212.

Последња бојацијска
радња у Горњем
Милановцу,
80-е год. XX века,
фото Саша Савовић,
Музеј РТК

шематизму од 1900–1905. године наводе четири мајстора бојацијског заната (Милоје Васић, Атанасије Ђорђевић, Аксентије Мијатовић, Живан Александровић). У периоду између ратова, ситуација је била слична, у граду је било шест бојација и то браћа Лукићи (Милан и Светислав), Миленко и Будимир Јевтовић, Рајко Чаировић и Велимир Марјановић.

Невенка Бојовић, некадашњи етнолог Народног музеја у Чачку, наводи да су осамдесетих година XX века бојацијске радње поред своје основне делатности, почеле да се прилагођавају савременим потребама па тако све чешће обављају и услуге хемијског чишћења. Она примећује да се и поред тога што је у овом периоду бојацијски занат био добро развијен у чачанском и милановачком крају, жене су се поново враћале бојењу биљем (у ораховом листу, коприви, броћу...)⁷¹

⁷¹ Н. Бојовић, „Занати у чачанском и милановачком крају”, *Зборник радова Народног музеја Чачак XIX* Чачак, 1990, 110

Слободанка
Маринковић,
боји вунене кудеље
у ораховој љусци,
Горња Црнућа,
1984. година,
фото документација
Музеј РТК

Данас у Горњем Милановцу услуге бојења врши само једна приватна радња која се примарно бави хемијским чишћењем.

Воскарско-лицидерски занат

Воскарски и лицидерски занат су били обједињени највероватније зато што су за оба заната коришћени пчелињи производи. Воскарски занат је као основну сировину користио восак, док су лицидери употребљавали мед. Као претече воскарског заната постојале су мумџије. Мумџија је правио свеће од лоја, али и сапуне за прање.

По попису из 1862/63. у Горњем Милановцу било је свега два мајстора мумџијског заната. Крајем XIX века мумџијски занат се претвара у воскарски, који се у неким крајевима задржао и до данас. Сагледавајући Трговинско-занатлијски шематизам Краљевине Србије из 1900. и 1905. године, можемо видети да у том периоду

Павле Алексић,
воскар и лицидер
на вашару у Такову,
1958. године,
власништво
Гордане Алексић

на територији општине није било ниједног занатлије воскарског или неког сродног заната. У међуратном периоду у граду постоји једна воскарско-лицидерска радња у Улици краља Александра. То је радња Милана Бојовића, која је радила до паљења Милановца 15. октобра 1941. када је у потпуности уништена. Неколико година након рата, у граду се опет појављује воскарска радња, коју отвара мајстор Павле Алексић.

Ова воскарска радња постојаће у Милановцу све до 1986. године када мајстор Павле одлази у пензију, а са њим се и гаси и воскарски занат у граду.

Прављење свећа је тежак и напоран посао, јер иако су се свеће правиле само два до три пута годишње када временске прилике дозволе, тај процес је трајао по седам дана. Свеће нису прављене зими, јер је хладно, па се восак брзо стеже, а ни лети када су велике врућине, јер восак није могао да се стегне. Све се радило ручно, па је то био примитиван и спор принцип рада.

Свеће су израђиване на два начина. Славске свеће су се правиле „поливано” и биле су квалитетније. Користио се дрвени круг који је на крајевима имао кукице. Он је био центриран, а испод њега је стајала бакарна вангла у којој је стајао растопљен восак. Парафин и восак су топљени на ватри. Имају јако ниску тачку топљења, 72°C, а морали су да буду млаки да би се „поливали”. На кукицама на тачку био је окачен памук, који се поливао великом металном кутлачом. Точак су окретали неколико кругова, а како се восак хладио, добијао се конусни облик свеће. На средини процеса, свеће су скидали са тачка и окретали их на супротну страну (врх се окретао доле), па се онда настављао процес поливања, док се не добије жељена дебљина свеће. Други начин служио је за израду малих свећа. Коришћен је рам на којем су са горње и доње стране биле дрвене, а са страна – металне шипке. Простор између њих био је намотан памуком. Прво би се рам умакао у металну посуду у којој су се налазили растопљени восак или парафин. Онда би се рам одлагао да се восак стегне, а потом би се поново умакао, али са друге стране. Када се све осуши, секли би свеће жељене величине. Овај процес био је краћи и бржи од прављења поливаних, славских свећа.

За седам дана, радећи од јутра до мрака, могли су да произведу онолико свећа колико се данас, машинским путем произведе за неколико сати, евентуално један дан.⁷²

Ћурчијски занат

Ћурчијски занат обухватао је обраду сирове коже и израду одевних предмета од ње. Ћурчије су познати и као кожувари или кожушћари. До XIX века прављени су кожуси једноставног кроја, без украшавања, тек касније почињу да се украшавају и боје. Почетком XX века почињу да се праве и други одевни предмети од коже.

У рудничко-таковском крају ћурчијски занат није никада био превише развијен. Према попису становништва 1862. године у Горњем Милановцу био је један ћурчија – Јован Миленковић. Иако није доживео већи развој, ћурчијски занат се одржавао до почетка XXI века.

⁷² Казивање Гордане Алексић, кћерке Павла Алексића, 2019. године

Годинама једини и последњи мајстори ћурчијског заната у овом крају били су већ поменути Слободан и његова супруга Десанка Максимовић. Слободан је рођен 1912. године у Мајдану. Као доброг ћака „Привредно друштво” га шаље у Дарувар на изучавање ћурчијског заната. Након четири године учења заната, враћа се у Мајдан где отпочиње бављење овим послом као најмлађи, али и једини ћурчија у околини. Убрзо због обима посла, сели се у град. Слободанова супруга Десанка је удајом за њега, врло брзо научила занат, којим су се бавили до краја живота.

Штавили су коже и домаћих и дивљих животиња за „патос”, шили кожухе, шубаре, посебно су били познати по „астрган” шубарама, бундама и другим одевним предметима од коже. Радили су по поруџбини.

Све операције штављења радили су ручно, а шили су на машинама „сингерицама”. Основни алат ћурчије били су строжук, шпакна, бурад, каце, качице и сингерица. Радионица Максимовића била је опремљена савременим инвентаром за тадашње време. У њој су се налазиле по две велике „сепије” – „хашпле” за штављење коже, „менгеле” са „крџом” за истезање коже, затим алат: више врста и облика ножева за скидање длаке и месине, неколико врста и облика клешта. У другој мањој радионици била је машина, а иза ње тезга на којој се кројило.⁷³

Сезона штављења почињала је на пролеће. Прво се кожа олеши посебном алатком *крџом* (скида се меснати део, месина са коже), штави, а затим се опере на реци. Након прања, кожа иде на сушење. Када се осуши да има приближно тридесетак посто влаге у кожи, она се окрене да се суши са друге стране, где је вуна.

Након процеса сушења, кожа се развлачи са крџом која је коришћена за лешење.⁷⁴ Оштављена кожа се офарба, искроји, а затим се шије. После Слободанове смрти 1982. године, Десанка наставља да се бави овом послом. Њихови синови, и поред својих занимања, имају дипломе квалификованих радника кожарске струке. И унук и унуци завршили су школе у вези са кожарским занатом и прерадом коже. Данас нико од породице Максимовић не живи у Горњем Милановцу. Десанка је радила све до своје смрти 2008. године. За ћурчијски занат се са сигурношћу може рећи да је то занат који је нестао у рудничко-таковском крају.

Десанка Максимовић,
фото документација
Музеј РТК

⁷³ М. Радовановић, *н.г.*, 55-57

⁷⁴ Казивање Рајка Ненадовића, који је као млад учио ћурчијски занат код Слободана Максимовића

Кожух од јагњеће коже,
фото документација
Музеј РТК

Дрвене сепије
за штављење коже,
фото документација
Музеј РТК

Коларски занат

Коларски занат је још један у низу заната који је угашен у милановачкој општини. Колари су занатлије који су се првенствено бавили израдом дрвених запрежних кола и делова за кола. Поред тога, колари су правили и различите алатке и предмете неопходне за живот на селу.

Како је након паљења града 1941. године велики део архивске грађе из наше општине уништен, податке о броју занатлија у неком периоду у граду можемо прибавити на основу појединих дигитализованих докумената, приватних архива и монографија. Да се коларским занатом у периоду 1900–1905. године бавио само један занатлија, знамо на основу Трговачко-занатлијског шематизма. То је био Милун Стругаревић. У каснијим периодима помиње се једино ковачко-коларска радња Милијана Максимовића, која је радила и након Другог светског рата. Ако сагледамо села на територији општине ту примећујмо нешто већи број мајстора овог заната. Педесетих година XX века два колара је било у Грабовици и Врнчанима, по један у Лозњу, Калиманићима и Шаранима.⁷⁵ Захваљујући сведочењу последњег колара у милановачкој општини Радише Гачића из села Лозањ, добили смо поуздане информације о томе како је изгледало бављење овим занатом. Мали број коларских радњи не говори о малој потреби за тим занатом у прошлости, већ је коларски занат у већини случајева био обједињен са ковачким, па су ковачке радње углавном носиле назив ковачко-коларске. Када колар направи дрвена кола, онда их преузима ковач који их поткива.

Дрво које је коришћено за израду кола било је претежно јасеново, мада је коришћена и граница, храст и брест. Како су кола крајем XIX и почетком XX века била у потпуности израђена од дрвета, свака су као део обавезне опреме имала и катрани-

⁷⁵ МИАЧ, К-2/а, Среска занатска комора Чачак 1956–1962, Општа архива, персонална, упитници

цу. То је дрвена посуда од четири даске у коју је стајало око два килограма катрана, који је био потребан за подмазивање точкова. Коларски алат чинила су: стврдла за бушење, рендићи, тестере, шаблони за различите делове кола. Обавезни део готово сваке коларске радионице био је бар један пањ који је служио да се на њему цепа грађа и грубље обрађују делови за кола. Прво су прављени точкови, затим руда, на коју се ставља јарам, остали делови били су кракови, обртањ, јастук, сврачине. На крају, ковач све повеже. На сваком точку било је дванаест паоца тј. пречки. Правио је и штапове, од различитих врста дрвета најчешће јасике или ораха. Највише је правио косишта за косе и био је по томе чувен мајстор. Правио је и корпе од врбових грана, ракита. Точкови за бунаре, такође су били дело руку коларских мајстора.⁷⁶

Модернизација и савремени животни токови већ одавно су захватили и село. Многобројни старински предмети замењени су новим, савременим, а са њима се губе и занати који су се бавили њиховом израдом. Један од њих је и коларски занат.

Опанчарски занат

Опанчарски еснаф био један од првооснованих еснафа у милановачкој општини. Основан је 10. децембра 1872. године и од тада, па све до друге половине XX века имао је велики број чланова. Тридесетих година XX века било је тридесет опанчарских радњи које су запошљавале више од осамдесет опанчарских радника. Милановачки опанчари са радњама од 1945–1950 били су: Александар Ђорђевић, Родољуб Петковић, Момчило Ђуровић, Милан Јаковљевић, Богољуб Јовановић, Славко Максимовић, Војко Мијаиловић, Димитрије Петковић, Тома Петровић, Павле Петровић, Бошко Спасојевић, Милан Сретеновић, Добривоје Урошевић.

Тома Петровић био је познати опанчар предратног Милановца. Како је за израду опанака основна сировина била говеђа кожа, он је започео да се бави и месарским послом, тако да је имао две радње: опанчарску и месарску и био је јако успешан у оба посла.⁷⁷ Тома је причао да је пред почетак Другог светског рата запошљавао и до педесет радника.⁷⁸

Точак за бунар, који је израдио Радиша Гачић, колар из Лозња, фото документација Музеј РТК

⁷⁶ Казивање Радише Гачића из 2020. године

⁷⁷ Разговор са Љубом Петровићем, Томиним сином

⁷⁸ Ј. Томовић, *Есеји из њивинице*, Горњи Милановац, 2012, 20.

Војко Мијаиловић
испред своје
радионице,
фото Саша Савовић,
МРТК

Последња радња у Милановцу била је радња опанчара Војка Мијаиловића, која је затворена након његове смрти 1991. године. До 2022. године у Милановцу је опанке „чинио” Желимир Дамљановић, опанчар из Бруснице. Волео је за себе да каже да је „једини опанчар од Краљева до Београда”. Његовом смрћу 2022. године угасио се опанчарски занат не само у Горњем Милановцу, већ и у околини.

Основни тип наше народне обуће у XIX и током прве половине XX века био је опанак. Постојали су мушки, женски и дечији опанци. Опанчарски занат у прошлости

Желимир Дамљановић,
последњи опанчар
у милановачкој
општини,
фото документација
Музеј РТК

називао се и чаругџијским.⁷⁹ Крајем XIX века овај назив се потпуно губи и замењује га назив опанчар.⁸⁰ Процес израде опанака је врло сложен и компликован. Штављење коже је посао којим су се бавили посебне занатлије-ћурчије. Међутим, штављење коже за опанке углавном су вршили сами опанчари.

Процес штављења коже

Прво се кожа стави у сепију (дрвено или бетонско корито), а преко ње се сипа раствор креча у коме кожа стоји понекад и до петнаест дана. Након тога кожа се вади и са ње се скида длака (тај процес се назива „лешење“) и „месина“. Овако припремљена кожа ставља се у штав. Штав је могао бити од коре руја⁸¹ или у самлевеној храстовој шишарци у којој је штав био квалитетнији. Коже су у штаву држане и по неколико дана. Након тога уштављене коже су вађене и сушене и хладу или на промаји. Опанак се потом сече према калупу. Калуп се користио за прецизно исцртавање контура на кожи, одређивање величине и облика опанка. За ђон је најчешће коришћена телећа

⁷⁹ Претпоставка је да назив чаругџија потиче о турске речи *çarik* што је у преводу на наш језик сандала

⁸⁰ Р. Николић, *н.г.* 93.

⁸¹ Кора руја/јовова кора коришћена је за штављење коже за црвене опанке који су у ношени у овим крајевима до Првог светског рата.

кожа. Затим се искраја кожа за шивење и опуту (премет и преплет), која је углавном јарећа јер се најлакше обрађује. Скројен опанак се „бележио”, односно набадао. Шивење се вршило помоћу шила и опуте, која се провлачила кроз набоде.

Опанчарске радионице биле су веће, једноделне просторије, на чијем зиду су били постављени готови опанци и калупи. Испред зида, на самом улазу у радионицу, налазила се дугачка тезга на којој су купцима показивани опанци. У радионици су се још налазиле и једна или две мање радне тезге за којима су на трношкама седели калфе и шегрти, који су на себи имали широке кожне кецеље.⁸²

Опанчарска радња
Томе Петровића,
пре II светског рата,
власништво
Љубомира Петровића

Опанчарски алат чинили су нож са искривљеним сечивом ка унутра, за сечење дебљих и већих кожа и мањи нож истог изгледа за сечење тањих и мањих комада коже; бода је била алатка за набадање ђонова, шило за бушење коже и опуте приликом израде опанка, као и кашика од једног издубљеног дрвета помоћу које се опанак навлачио на калуп.

⁸² Н. Бојовић, *н.д.* 114.

Опанчарски алат,
фото Саша Савовић,
Музеј РТК

Брзим друштвено-економским развојем како града, тако и села почиње да стиже јефтинија, индустријска роба, која полако потискује традиционалну ношњу. Тако је дошло и до губљења навике ношења опанака, које данас можемо видети једино у културно-уметничким друштвима или их купити као сувенир.

Занати који су још увек присутни на територији општине

Вуновлачарски занат

Вуновлачар⁸³ је занатлија који се бави обрадом вуне на специјалним машинама вуновлачарама. У ранијим временима, након шишања оваца, прерада добијене вуне вршена је ручно. Ручно чешљање вуне је био напоран и захтеван посао за који су ко-

⁸³ Вуновлачаре још називају и дрндарима и пуцарима.

Вуновлачарска радња,
'80-е год. XX века,
фото документација
Музеј РТК

ришћене специјалне алатке – гребена. Гребена су пар дрвених чешљева са челичним зупцима. Гребењањем добијана су влакна која су умотавана у смотуљке, кудеје које су коришћене даље за предење. У вуновлачарама такође је добијана вуна која је била спремна за предење, али је сам процес прераде вуне био бржи и лакши.

Када се вуна ошишане овце опере и осуши, носи се код вуновлачара. Он је тада ставља у машину која „влачи” тј. рашчешљава вуну, чини је ваздушастом и спремно за даљу обраду. Код вуновлачара вуна се ишчешљавањем ослобађа нечистоћа, као што су иглице четинара и слично које су се у вуни овце накупиле током времена.

Вуновлачарски занат појавио се у XX веку. Од 244 радње које су уписане у регистар занатских радњи у Горњем Милановцу 1966. године, пет је било вуновлачарских. У неколико наредних година тај број се повећавао, да би данас Бошко Јеремић био једини вуновлачар не само у милановачкој општини, већ и у околини. Вуновлачарски занат Бошко је наследио од својих родитеља који су се овим послом бавили до смрти.

Након што се уреди на машини, вуна је спремна да се преде, а потом се њом и плете. Данас људи углавном доносе вуну из душека и јоргана како би је рашчешљали, све је мање вуне од шишаних оваца. Прве машине вуновлачаре биле су дрвене и радиле су на водени погон, по принципу воденица. Временом настају машине које раде

Из вуновлачарске радње,
фото документација,
Музеј РТК

Бошко Јеремић,
последњи вуновлачар,
фото документација
Музеј РТК

Машина вуновлачара,
фото документација
Музеј РТК

на погон електромотора. Те прве дрвене машине производеле су се ручно и звале су се *риџерице*. Најпознатије су биле оне које су се производеле у Варварину. Убрзо у највећем успону вуновлачарског заната, дрвене машине бивају замењене индустријским. И дрвене и индустријске раде по истом принципу, само што је цео процес прераде вуне бржи на индустријским машинама. Модеран живот довео је до тога да се данас

више не исплати бављење овим послом. Бошко Јеремић остаје веран породичној традицији бављења овим занатом и ради како би га одржао.⁸⁴

Ковачки занат

До краја XIX века Србија није имала никакве фабрике за производњу и израду пољопривредних алатки, па су ковачи били посебно цењени мајстори. Ковачки занат спада у групу оних заната за које можемо рећи да су најстарији и били су подједнако заступљени и у граду и у селу. Један мајстор ковачког заната ковао је секире, мотике, раонике, вериге, шарке, све оно што је било потребно за свакодневни живот нашег човека у XIX веку.⁸⁵ У ранија времена најчешће су се ковачи бавили и поткивањем, а често су се у ковачкој радионици могла и направити готова воловска, односно запрежна кола, тако да су све до средине XX века ковачке радње носиле назив ковачко-поткивачке и ковачко-коларске радње.

За разлику од поткивачког и коларског, ковачки занат успео је да се одржи, прихватајући савремене технике и неке новије методе у обради метала. Друга два, који су били можемо рећи саставни део ковачког заната, потпуно су ишчезли. Познати

Мајсторско
сведочанство
о положеном
мајсторском испиту
из коларско-ковачког
заната,
МРТК, И- 1123

Ковачка радња
Милијана
Максимовића,
фото документација
Музеј РТК

предратни ковачи били су: Драгиша Топаловић, Чеда Штуловић, Митко Стругаревић, Војимир Николић и Милијан Максимовић. Поткивачку радњу имали су Михајло Тројанчевић, Видосав Ракић „Ера”, Веља Лазић, Митко Стругаревић и Ђурковић Јован.

⁸⁴ Казивање Бошка Јеремића из 2019. године

⁸⁵ Р. Николић, *н.д.*, 90.

Испред поткивачке радионице, фото документација Музеј РТК

Можда и последњи поткивач у граду био је Видосав Ракић, који је већ са 16 година постао мајстор и почео да ради у својој приватној радњи. Поред поткивачког заната, помагао је и у ветеринарској амбуланти када је било потребно лечити копита стоке. Био је и угледан и активан представник Удружења занатлија у Горњем Милановцу шездесетих година двадесетог века.⁸⁶

Приказ поткивачког заната на надгробном споменику Видосава Ракића, фото документација Музеј РТК

Данас у Горњем Милановцу раде два ковачка мајстора, Радовин Лазаревић и Ђорђе Ђорђевић. У својим радионицама они кују гвожђе, клепају алат, израђују разна оруђа и пољопривредне алатке, ограде, капије и бројне друге потрепштине. Мајстор Ђорђе објашњава да посла за ковача увек има, јер ко год почиње нешто да ради

⁸⁶ Таковске новине, бр. 154, 27. мај 1971, 4.

**Ковач Радовин
Лазаревић,**
фото документација
Музеј РТК

Ковач Ђорђе Ђорђевић,
фото документација
Музеј РТК

мора прво да сврати код њега, како би се опремио потребним алатом. Сезона почиње негде у фебруару, када крећу пољски радови, сеча шуме и остало, а највише посла је на пролеће и у јесен.

Алат и опрему једног ковача чине мехови за распаљивање ђумура, наковањ, чекићи, клешта за вађење и држање усијаног гвожђа, посуде са водом, тоцило за оштрење. Након што распали ватру, ковач принесе део гвожђа који треба да искује (кука, секира...) и загрева га до усијања. Након тога клештима узима комад и на наковњу га чекићем искрива, али при томе мора бити брз и спретан, јер се метал брзо хлади и постаје чврст. Потом га потопа у хладну воду да се окали, тачније да постане тврђи.⁸⁷

Данас се у ковачким радионицама које су у склопу великих предузећа лако може уочити модернизација и осавремењивање. Традиционалну ковачку ватру данас мењају различити апарати и системи на гас и друге врсте горива, а мехове – компресори.

Кројачки занат

Кројачи или шнајдери су занатлије које су свој процват доживеле пред крај XIX века, продором нових модерних токова у Србију, који су се највише огледали у одевању и моди. У периоду пре увођења Еснафске уредбе, по попису занатлија из 1835. године у вароши Брусници није забележен ниједан мајстор кројачког заната.

⁸⁷ Казивања Ђорђа Ђорђевића и Радовина Лазаревића, 2022. године

Испред кројачке радње предратног кројача Мике Андрејевића, власништво Манастира Враћевшнице

Прво помињање учачавамо 1850. када је основан терзијско-кројачки еснаф кога је чинило осам терзија и само један кројач. Ни у попису становништва 1862/63. године ситуација се није променила и даље је у граду постојао један кројач. Већ с почетком XX века виде се промене и опадање у броју кројача народног одела (абација и терзија), а повећање броја кројача модерног одела, те их 1905. има четири. У трговачко-занатлијском шематизму те године, помињу се кројачи Васа Кусаковић, Веља Јездих, Марко Урошевић и Тома Нешковић. Као што је случај и са абацијама и терзијама и шнајдерски занат су радили мушкарци.

На развој кројачког заната највише су утицали ширење европске моде и у мање средине, али и појава машина и увођење нових метричких мера (када је укинут аршин и уведен метар). Те промене најтеже су прихватили абације и терзије. Својим не тако савременим алатима, дебелим материјалима које су користили у изради народног одела, ови мајстори смањили су своју продуктивност у односу на кројаче.

Радње у Милановцу пре Другог светског рата имали су Рајко Миловановић – Ђокановац (веома познат мајстор за зимске капуте од тешких штофова), Јордан Константиновић, Јоца Марјановић и Мика Андрејевић.

По завршетку рата донета је одлука да занатлије не могу више радити самостално, већ се морају удруживати у занатске задруге. Кројачко-абацијска задруга „Победа” основана је 1. априла 1946. године у кафани „Русија” Андрије Прекића, да би убрзо била премештена у зграду Занатлијског удружења. У задругу су те 1946. године ушли: Драгиша Милојевић (пословођа), Слободан Јашаревић (председник), Немања Рашић, Милун Трифуновић, Радивоје Филиповић, Бранко Миленовић, Гојко Миланковић, Војимир Станковић, Радисав Павловић, Љубиша Адамовић, Стеван Зарић, Радомир Мишовић, Павле Јаковљевић, Јован Стефановић, Милосав Вучетић, Милош Андрејевић, Здравко Лазић, Тихомир Милановић и Драган Андрејевић. Педесетих година „Победа” је запошљавала тридесет радника, и тих година доживела највећи успон.

Мајстори свих заната били су јако угледни, али и шире образовани. Тако је кројач Милун Трифуновић већ 1950. године постао потпредседник Среског задружног савеза, који је обједињавао рад 58 земљорадничких задруга. Павле Јаковљевић такође кројач, био је директор Филијале социјалног осигурања.⁸⁸

Оснивањем Модне конфекције „Рудник” производња у Кројачкој задрузи „Победа” се осула због укидања женског одељења. Прекретница у раду задруге била је 1979. године када се определила за производњу ХТЗ опреме, тј. заштитних одела за овдашње фабрике и њене колективе. Када се 1988. нашла у тешкој економској ситуацији двадесет и један радник „Победе” прелази у МК „Рудник”.⁸⁹

Печат
абациско-кројачке
праерађивачке задруге
„Победа”,
Прва среска занатска
комора Чачак
1950-1962.
Општа архива

⁸⁸ Разговор са Јованом Томовићем 2023. године

⁸⁹ Разговор са Гвозденом Весковићем 2023. године

Лимарски занат

Лимарски занат спада у ред млађих заната. У Горњем Милановцу појавио се почетком двадесетог века и траје још увек. Број лимара у граду средином двадесетог века није се значајније разликовао од броја мајстора овог заната данас. Сада је лимар мајстор који се бави израдом олука и њиховим постављањем, опшива кровове лимом, сече и савија лим за капије. Једноставније речено, лимар је мајстор који од велике ролне лима може да направи све оно што је неком домаћинству потребно. Током рада, данас лимари користе различите врсте алата и машина, морају да владају читањем, односно правилним тумачењем техничке документације на основу које израђују одређени предмет, било да је реч о предмету који се користи у домаћинству или ће бити уграђен у неки објекат. Међутим, лимарство којим су се мајстори бавили пре више од пола века, данас је пред изумирањем. Класично, традиционално лимарство делило се на лимарску галантерију и грађевинско лимарство. Лимарски производи били су неопходни сваком домаћинству. Раније се ниједна кућа није могла замислити без кофе поред бунара, корита, лончића, па све до виклера за косу који је имала свака домаћица. Посебно су били познати димњаци са поцинкованим певцем на врху. Све то било је дело руку једног лимара. Пре Другог светског рата познати лимари у општини били су Раде Петровић, Радисав Николић, Властимир Сретеновић, Живорад Поњавић и Воја Максимовић.⁹⁰

Како је изгледало бавити се лимарским занатом пре више од пола века испричали су нам Милан Ковачевић и недавно преминули Братислав Ђурковић, чији су очеви били јако цењени лимари у Горњем Милановцу средином двадесетог века.

**Кројачка задруга
„Победа”,**
власништво
Василија Живковића

**Прослава
25-тогодишњице
оснивања задруге
„Победа”,**
власништво
Василија Живковића

⁹⁰ Руднички гласник, бр. 75, стр. 4.

Милановачки лимари:
седи Братислав
Ђурковић,
први здесна
Бане Симоновић,
у средини
М. Мирковић,
трећи здесна
Милан Кушић,
власништво породице
Ђурковић

Станимир Ковачевић је био прва генерација Школе ученика у привреди, која је у то време у граду образовала различите занатске профиле. Своју лимарску радњу основао је 1958. године. Правио је углавном олуке и грађевинску лимарију. Занимљиво је да је Станимир био ангажован да прави таблице за немачке камионе за потребе филма „Мирко и Славко”, у којем се, између осталог, у неким сценама види његова радња.

Отац Братислава Ђурковића, Јован Ђурковић, имао је радњу на месту где се данас налази Дом културе, а занат је изучио код веома познатог и признатог мајстора послератног Милановца, Влада Ђурића који је свој занат изучио у Бечу. Колико је био изузетан мајстор говори и чињеница да је Владе Ђурић један од оснивача Фабрике аутомобила Прибој. Своју браварску радњу пре рата имао је између Хајдук Вељкове и Улице кнеза Александра и ту је обучио велики број касније познатих мајстора овог заната. Јован је радио углавном лимарску галантерију (лонце, корита, славине, кофе...). Братислав је такође био лимар, а занат је изучио од оца. Са деветнаест година отишао је у Ирак, где се бавио лимаријом и ту се додатно усавршио. Када се након две године вратио, основао је своје лимарско предузеће.

Све алатке које су тада лимари користили биле су ручне, а машине су се ручно покретале. Апипонг или кант машина користила се за угаоно савијање лима, данас се то одрађује на хидрауличним, електричним машинама. Сит машина је машина за фалцове. Коришћене су и различите врсте маказа (кружне, праве, леве, десне), затим клешта (шпокцангле, декцангле). Справа која се користила за нитовање називала се нитницигер. Лим који су користили набављан је у Скопљу или у Вучитрну (веома квалитетан лим).

Неколико лимара из града ангажовано је 1962. године како би поставили олуке на све куће у близини Брда мира, које их нису имале, са циљем да изгледају лепше и богатије када туда буду пролазили Јосип Броз Тито и Леонид Иљич Брежњев, који су те године отворили Спомен-парк Брдо мира и открили споменик посвећен црвеноармејцима палим у борбама за ослобођење овог краја.

Сваки мајстор лимар имао је нешто по чему је био препознатљив. За Станимира Ковачевића је на пример, то била завесица (шара) на крају олука, тако да се тачно знало који олак у граду је он радио.

Одмах по завршетку Другог светског рата у граду су постојале три лимарске радње и то: радња Срећка Мишковића, Радисава Николића и Властимира Сретеновића (лимарско-браварска радња).

Данас се олуци праве из ролне лима, а раније од табле лима димензија 1x2 m. У данашње време лимарија се свела на монтажу, сви елементи се купују готови, а потом се монтирају. Раније је све било много теже и захтевније, првенствено због тога што није постојао адекватан превоз за транспорт. На села и друга удаљена места олуке су превозили коњском запрегом, а у граду би их носили на леђима до места где је требало да буду уграђени.

Станимир Ковачевић
испред радионице,
власништво Милана
Ковачевића

**Табла на Основној
школи „Краљ
Александар I”,
посвећена Владу
Ђурићу који је
направио школску
ограду 1931, а за свој
рад је 1933. одликован
Орденом Светог Саве,
фото документација
Музеј РТК**

Месарски и цреварски занат

Почетком двадесетог века у милановачкој вароши постојале су четири месарске радње. То су биле радње: Божа Царевића, Ђока Новаковића, Ђока Ристића и Петра Павловића. У каснијим периодима месарски занат је био у успону. Пред Други светски рат познати су били Сретен Царевић, Божо Царевић, Марко Мариновић, Адам Видић, Драгомир Јовановић Толовац који је истовремено био и велетрговац као и Тома Петровић. Занимљиво је напоменути да је Тома Петровић био угледни опанчар. Како је сам набављао стоку од које је штавио кожу за израду опанака, врло брзо почео је да се бави и месарски послом. Био је јако успешан и угледан занатлија у оба ова посла.

Док се говори о месарском занату, не може, а да се не спомене прича о још једном угледном предратном Милановчанину који је у Милановац дошао сасвим случајно и ту остао до краја свог живота. То је цревар Иван Пух.

Иван Пух (1900–1960), доселио се из Словенских Коњица у Београд када је имао 19 година и почео да ради као касапин и цревар на двору краља Петра I Карађорђевића. Цреварски и касапински занат изучио је у Аустрији. На двору је упознао Милеву, којом се оженио и добио децу, кћерку Јелену и сина Милана. Идући по Србији да откупљује стоку, дошао је и у Милановац где је упознао тада чувеног милановачког касапина Драга Толовца. Како је, када су деца стасала за полазак у школу, морао са породицом да се сели са двора (да се дворска деца не би мешала са другом децом) Иван долази у Горњи Милановац који му се као мала и мирна варош јако допао. Ту започиње да се бави својим занатом уз велику помоћ Драга Толовца. Ту су се пре рата родили и његови синови Момчило и Србољуб и кћерка Нада. Одрастајући у једној оваквој породици и синови су научили овај занат и бавили су се њиме. Србољуб је поред касапског изучио и обућарски, па је једно време држао и обућарску радњу у Милановцу, али су ипак до краја били касапска кућа и породица. Иван Пух је пре рата имао две радње у главној улици. Једну, где је била кланица у којој се припремало месо, а преко пута ћевабџиницу где су се спремали специјалитети и месни производи. Иван и Србољуб су многе специјалетете које су спремали, припремали по рецептима Балдомира Сабатија, доктора ветерине, такође Словенца, који је живео и радио у Милановцу (нпр. чувени су били бели бубрези које су спремали по његовом рецепту).

Све што су правили у касапници породице Пух пунило се у црева. Да би се припремило за пуњење, црево прво мора да се јако усмрди и тај процес се звао сатлинг. Након тога, шпакницама се истерава масноћа из црева и остане само танка опна, која се остави у доста соли да се добро усолити и онда је спремна

за пуњење. Црева која су сушена користила су се за крвавице, шпаргле, кавурме. Домаћице су црева које претходно добро попаре, навлачиле на тегле и то је било нешто налик данашњој стреч фолији. Од животиње се користило све. Славољуб је говорио да од животиње не могу да се прераде једино папци, мада су и они својевремено коришћени за израду дугмади. Длака се користила за израду четки, а у роговима су косачи држали белегију или су и они такође коришћени за дугмиће. Кости су користили за пихтије. Ћевапи и кобасице прављени су искључиво од меса, јунећег или свињског или пола-пола. Шваргле су прављене од коже, ушију и меса главе. Кавурма такође, али је она била тамније боје од шваргле јер су у њу додавани и чварци. Крвавице од прављене крви, али се јела и печена крв, која се ухвати приликом клања, дода се бели лук, посоли се и пече и то буде нешто налик патишпању. Буђола је суви врат који се дуго држи у пресолцима, јако је зачињено и доста сушено у мрежици. Спремали су и виршле, паштету од цигерица, крањску кобасицу. Телећа крезла, бризле, салата од јунећих језика, телећа глава у шкембету били су специјалитети породице Пух. Телећа крезла припремала се тако што се узму црева телета сисанчета (које још увек сиса), јер су она најчистија. Пошто су црева формирана у круг, специјалним ножем са заобљеним врхом се отворе, обаре се и спусте се у марамицу из изнутрице и у њу се додају још и алева паприка, бибер, со и једна свежа паприка, то се све затвори чачкалицама и пече.⁹¹

На цреварском занату,
власништво
породице Пух

Иван Пух,
власништво
породице Пух

⁹¹ Разговор са Слађаном Пух Николић, унуком Ивана Пуха.

Сви милановачки касапи били су јако повезани, међусобно су сарађивали и међу њима није било никакве конкуренције јер је посао био јако развијен и било је посла за све. О тој њиховој повезаности и лепој сарадњи говори и чињеница да су се сви међусобно звали кумовима.

Још једна специјалност ових мајстора била је и оштрење ножева на тоцилима. Постојала је посебна техника којом се то радило. Тачно се знало под којим углом је требало држати нож да би он био наоштрен онако како треба.

Како је одмицало време и индустрија доносила многе новине у смислу увођења вештачких додатака и хемије, зарад мање цене и боље зараде, мајстори су их прихватили, али се тако и губио изворни квалитет. Данас у граду постоје углавном месаре које су заступници неких већих индустрија меса.

Обућарски занат

Крај XIX и почетак XX века између осталог обележило је убрзано прихватање европског одела и потискивање народне ношње, пре свега у граду. Ти утицаји свакако су се поред одела одразили и на обућу, тако да се стварају услови и за развој једног, у то време, још увек младог и на територији наше општине новог заната – обућарског. Већ на почетку двадесетог века било је регистровано пет обућарских радњи: Василија Стокића, Видоја Милошевића, Јанка Лазаревића, Миљка Тројанчевића и Радојице Николића.

Регистроване обућарске радње од 1945–1950. биле су радње: Драгољуба Албана, Миливоја Дамљановића, Уроша Ивановића, Љубише Николића и Миодрага Петровића. У периоду пре рата помињу се и Паун Капетановић, Драгомир Жунић, Драгољуб Шарчевић.⁹² Поред обућара истиче се и посебан занат херихтерски. Мајстори овог заната припремали су за обућаре горњи део ципела. Познати херихтери пре рата били су Милутин Милошевић и Агица Шарчевић.

Драгољуб Албано

Колико је међуратна милановачка варош била подесна за живот говоре различити примери странаца који су само закорачивши у њу остајали да краја живота ту да живе. Међу њима били су: цревар Иван Пух, семенкари Ехад и Малић Дестановићи, апотекар Драгољуб Скубиц, ветеринар Балдомир Сабати. Изузетно занимљива и, подсећања вредна, је прича о обућару Драгољубу (Ђузепеу) Албану.

⁹² *Занатске радње у Србији 1945–1950*. Књ. 2, прир. С. Солумун, Д. Антонић, Београд, 2016.

Ђузепе је рођен у месту Наро на Сицилији. Крајем XIX века сели се са породицом у Америку, у Бруклин. Ту је поред свог оца који је био обућар, усавршио овај занат. Када је почео Први светски рат, враћа се и као добровољац прикључује италијанској војсци. У борби на реци Пијави, бива заробљен и Аустријанци га као заробљеника одводе у Горњи Милановац, где је радио за аустријску војску као обућар. Када је пробијен Солунски фронт, Аустријанци се повлаче из Милановца и са собом воде и заробљенике. Међутим, Ђузепе код Лапова искаче из воза и враћа се у Милановац где остаје до краја свог живота. Поред места које му се толико допало да је одлучио да читав живот проведе у њему, била је и лепа Даринка, кћерка милановачког фијакеристе Војина. Убрзо по повратку Ђузепе ће запросити Даринку, а услов да добије њену руку био је тај да пређе у православље. Ђузепе то, наравно, прихвата, јер је био јако заљубљен у Даринку, и 1919. крсти се у нашој цркви, где добија име Драгољуб. Тада је он већ био познат многим угледним Милановчанима, а посебно пријатељство остварио је са познатим апотекарером Драгољубом Скубицом, који ће на венчању бити кум, а кумство ове две породице траје до данас.

Драгољуб Албано отвара обућарску радњу у Горњем Милановцу, на простору где се данас налази хотел Шумадија. Био је велики мајстор и учитељ касније познатих обућара. Увек је имао шегрте који су код њега учили занат, дешавало се да их буде чак и петнаест у истом моменту. У браку са Даром имао је четворо деце: Виктора, Александра, Јоланду и Ирму. Драгољуб је до краја живота био у Милановцу и бавио се својим занатом. Преминуо је 1964. године, сахрањен је на милановачком гробљу као Драгољуб, а не Ђузепе Албано. Испред Парохијског дома у порти цркве налази се клупа на којој стоји плочица где пише да је клупа посвећена успомени на Драгољуба, Даринку и Александра Албана (који је погинуо у Другом светском рату), а поклања је Виктор Албано. Колико је Драгољуб волео Милановац и Милановчане говори прича о томе да је приликом паљења града 1941. изгорела и његова кућа. Том приликом он је својој породици рекао да је добро што је и њима изгорела, јер не би могао да поднесе да га његови Милановчани доживљавају као колаборационисту.

Венчање Драгољуба и Даринке Албано, заоставштина Добринке Ђорђевић, Музеј РТК

Педесетих година XX века основане су обућарска задруга „Полет” и самостална Обућарско-седларско-сарачка радионица „Укус”. Поред њих самосталне радње имали су Милан Мијатовић, Станимир Миловановић, Раденко Ђуровић, Драгољуб Петровић, Дамљановић Миливоје.

Милан Мијатовић
(десно) са колегом
обућаром педесетих
година XX века,
власништво породице
Мијатовић

Милан Мијатовић
са децом породице
у коју је послат на рад
из заробљеничког
логора Сталаг 11Б
у Бад Фелингбостелу,
Немачка 1941–45,
власништво породице
Мијатовић

Обућари
Србољуб Пух
(други слева),
Рашко Обрадовић,
Милосав Гачевић
(други здесна),
Рајко Радишић
(први здесна),
власништво
Зорана Гачевића

Милан Мијатовић се бавио обућарским занатом у периоду после Другог светског рата. Како су у том периоду занатлије углавном биле организоване у занатским задругама, Милан је био један од ретких обућара који је радио у самосталној радњи. Пре рата изучио је опанчарски занат код опанчара Милуна

Дамљановића. Међутим, у рату бива одведен у заробљеништво у Немачку и ту се пријављује да уме да прави обућу. Управо тамо, у заробљеништву, научиће обућарски занат.

Почетком педесетих година отвара радњу у Карађорђевој улици у којој је имао и два шегрта. Израђивао је и мушку и женску обућу. Био је и први обућар у граду који је правио кожне чизме. Користио је посебне калупе за чизме – шанове.

Обућарска радионица – опремљена је обућарском тезгом, „панклом”, нижим дрвеним сточићем на ком су смештени алат и материјал потребан за рад.

Основна сировина коју су користили мајстори обућарског заната била је кожа. За горњи део коришћена је јунећа, свињска или телећа, а за ђон јако уштављена говеђа или коњска кожа. Осим коже коришћено је и платно, ексери и посебна врста обућарског лепка, „ћириш” кога су справљали сами обућари.⁹³

Пекарски занат

Пекарски еснаф у Горњем Милановцу је основан 1893. године. Међутим, овај занат био је присутан у нашој општини и дуже време пре оснивања еснафа. У јануару 1870. године пекари из Горњег Милановца упућују жалбу Министарству унурашњих дела. Из тог документа са сигурношћу можемо видети како је изгледао пекарски занат тих првих година његовог постојања у вароши. У овој жалби они изражавају своје незадовољство због одлуке Начелства Округа рудничког, да пекари више не могу ништа друго радити осим „хлеб и пецива продавати и пећи”. Из даљег обраћања закључује се да су се пекари већ неколико година пре ове одлуке поред прављења и продавања хлеба, бавили и „пишербалом”⁹⁴. Пекари су до тада између осталог клали, пекли и продавали јагњад и јела направљена од њиховог дроба и цигерица. Сматрали су да је поред свега што раде пекари, праве хлеб и пецива, и ово „баш пекарски пос’о, а не ничи други”⁹⁵. Ову жалбу потписали су тадашњи милановачки пекари: Јанићије

Фирма Милана Мијатовића послератног милановачког обућара, власништво породице Мијатовић

⁹³ И. Ђирјаковић, „Обућарски занат и алат из етнолошке збирке Народног музеја у Чачку”, *Зборник радова Народног музеја Чачак XLIII*, Чачак, 2013, 227.

⁹⁴ Пишерција је фурунција, односно онај који готови и продаје јела, В. Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Београд, Штампарија Краљевине Србије, 1898.

⁹⁵ Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1866–1915*. Књ. 2, Чачак, 1969.

**Радомир
Радовановић, пекар,**
Стари Милановац,
група аутора,
Горњи Милановац,
2003.

Милорад Радовановић, Радојица Лазовић, Миле Тешкић, Милован Басарић, Јован Радишић, Остоја Радишић, Драгиша Петковић, Раде Пантовић, Вучко Марковић, Јово Шоп, Благоје Миловановић, Добривоје Вучићевић, Миломир Вучићевић, Тихомир Цветковић, Љубиша Ивановић.⁹⁷

Миловановић, Петар Стевановић, Ристивоје Ивановић, Мијаило Ивановић, Милош Ранковић, Вићентије Димић, Никола Стевановић, Саво Нешковић, Павле Миливојевић и бакал⁹⁶ Танасије Павловић. Пекари Округа рудничког тужени су првенствено од стране тамошњих механџија због тога што се све чешће дешавало да поред свог чисто пекарског посла упражњавају и механску радњу, јер „продају онамо свакојака пића и на најмање мере, као и сваког рода јела, што је на штету меанџија, а противно смислу пар. 373. Закона кривичног”. Цео спор завршен је у марту 1870. године одлуком министра унутрашњих дела у којој се образлаже да ако пекари у својој радњи само продају печење, а у тој згради се не троши и не ужива у њему, већ муштерије носе својим кућама оно што купе и тамо троше, не види се довољно разлога забранити такву радњу, јер се на тај начин не може уврстити у механску.

Почетком двадесетог века у Горњем Милановцу регистровано је седам пекарских, односно хлебарских радњи. То су биле радње: Вула Симића, Ђорђа Николића, Косте Радовановића, Маринка Ратковића, Михаила Новаковића, Милоша Пешића и Стојана Терзића.

По броју радњи 1940. године пекари су били најбројније занатлије. Своје радње имали су: Радомир и Стана Радовановић,

Љубиша Ивановић је занат изучио код Милована Басарића, угледног милановачког пекара. У Милановац је дошао са тринаест година из Јабланице како би учио занат. Млад је остао без оца, па га је Милован прихватио као сина. После петнаест година проведених код њега, отвара своју пекарску радњу, која се налазила на почетку Улице Милоша Великог. У паљењу Милановца радња је изгорела. Свој радни век Љубиша ће завршити у Занатском предузећу „Таково”, где је радио до пензије као пекар.

⁹⁶ Бакал је трговац, који продаје сир, масло, мед, В. Ст. Караџић, *н.г.*, 13.

⁹⁷ *Таковске новине*, бр 908, 4, 15. фебруар 1990.

Штабска пекарска
чета Нови Сад, редов
Љубиша Ивановић,
власништво
Мирјане Мирчегић
кћерке Љубише
Ивановића

Са венчања
Љубише Ивановића
и Маре (Дмитровић)
Ивановић, у средини
Милован Басарић,
власништво Мирјане
Мирчегић кћерке
Љубише Ивановића

У периоду пре рата пекари су сами правили посебан квасац од хмеља који се кувао и чувао у флашама. Хлеб направљен од таквог квасца био је свеж по неколико дана. Забрањено је било да се продаје тек испечен хлеб, већ је продаван сутрадан. Поред хлеба пекли су и лепиње, кајзерице, кифле.

О тадашњем односу милановачких пекара говори чињеница да се пријатељство и често међусобно кумство између њихових породица, одржало и до данашњих дана о чему су нам говорили потомци породица Басарић и Ивановић.

У пекари,
фото документација
Музеј РТК

Печат пекарске
радње „Обнова”,
К-1 Среска занатска
комора Чачак
1950–1962.
Општа архива

Поред основне производње и продаје хлеба, пекари су продавали и друге врсте пецива: бурек, переце, кифле, симите⁹⁸. Радојица Лазовић Кох, био је надалеко познат бурегџија. У пекари Драгише Петковића у Карађорђевој улици, занимљива је била пракса да је уз купљен хлеб муштерија имала право да конзумира туршију или

⁹⁸ Симит је стари назив за турски ђеврек

свеж лук. Сви пекари примали су од својих муштерија на печење: прасиће, јагњад, подварак и слично. На тај начин користили су стално загрејане пећи и остваривали додатни приход. У зимском периоду већина занатлија имала је мањи обим посла, што са пекарима није био случај. Они су имали посла током целе године, а у зимским месецима можда и више него обично када је велики број верских празника, крсних слава. Такође оно по чему се овај занат разликовао од других је то што је подразумевао ноћни рад, како би муштерије рано ујутру имали свеж хлеб и остале пекарске производе.

Пинторски занат

Дрво као материјал којим обилују крајеви милановачке општине, омогућило је да се занати везани за његову обраду развијају од давнина. Пинторски занат у ранијим временима највише је био развијен по селима, где су га обављали углавном самоуки мајстори, који су за свакодневни живот и употребу од дрвета израђивали различите предмете за домаћинство. Професионални пинтори или качери јављају се од друге половине XIX века, а у Горњем Милановцу према различитим изворима, први реги-

Диплома
Радомира Савића о
положеном испиту
за мајстора
пинторског заната,
власништво
Остоје Савића

стровани бачвар појављује се почетком XX века. У периоду између ратова у граду раде три регистроване пинторске радње: Чедо Петровића, Косте Станковића, Рада Савића. Када је Невенка Бојовић осамдесетих година двадесетог века проучавала занате на територији Чачка и Горњег Милановца бележи да је самоуких, приучених пинтора било у Такову, Прањанима, Мајдану, Руднику, Враћевшници, Бољковцима, Дренови...⁹⁹

Данас је пинторски занат пред гашењем у овом крају. Једини ко се још увек бави овим послом је Остоја Савић Цоре, који се овим занатом бави више из хобија.

Пинтор Радомир
Савић испред своје
радионице,
фото документација
Музеја РТК

Занат је научио уз свог оца, чувеног милановачког пинтора из друге половине прошлог века, Радомира Савића. Радомир је пинторску радњу отворио 1953. године након положеног мајсторског испита. Од тада па до смрти није престајао да се бави својим послом. Данас су дрвену бурад и пинторске производе заменили пластични

⁹⁹ Бојовић, Н. „Занати у чачанском и милановачком крају”, *Зборник радова Народној музеја Чачак XIX*, Чачак, 1990, 119-120

и то је основни разлог због којег се пинторски занат гаси. Остоја одржава помало овај занат у животу и због тога што га ради из љубави, ради га искључиво на стари начин, онај начин по коме је радио и његов отац. Радионица у којој ради остала је непромењена више од пола века.

Материјал који се користио у пинторском занату је храстово, дудово, багремено дрво у зависности за шта се буре правило. Чаброви за кајмак и сир су прављени само од букве, јер у оним од других материјала, кајамак добија горчину. У златиборском крају, за бачве се користила искључиво јела. Цео процес израде бурета радио се ручно. Да би дуга била спремна за буре, након што се исече потребно је да прође и неколико година да би се осушила (1 cm дебљине суши се годину дана). Спремљене дуге се послажу у калуп, при дну се стави обруч и тако све припремљено постави се над ватру и загрева се. Истовремено док се дуге загревају, „винтом” се затежу горња и доња страна дугица док се не добије жељени облик бурета. За овај процес мајстор мора бити веома вешт и искусан, јер дуге не би требало да се много загреју како не би пуцале и биле крте, али ни хладне јер онда не могу да се савију. Након добијања жељеног облика следи обрада. Прво се крајеви дуга поравњају уторњаком, а затим се у дно између дуга уметне данце. Кривим ножем буре се поравња изнутра, а затим се посебним рендићима ренда и споља и унутра. На крају се различитим бургијама буши отвор. Кроз отвор се сипа течност у буре, а он се потом зачепи чепом. Уместо чепа често је стављана и славина за истакање, такозвани шајтов, који су правили мајстори тракслери.¹⁰⁰ Оно што је специфично за стари принцип израде је коришћење рогоза за дихтовање дугица и дна.

Качарске радионице најчешће су смештане под шупом, ретко у затворене просторије. Неопходан пинторски алати су: два до три рендића, уторњак, брадва за тесање, модели за пречник бурета, шестар за оцртавање дна, бургије, бансек, наковањ за нитовање обруча. Постојао је и стандард у одређивању величине бурета, односно буре је морало бити на средини широко онолико колико је дугачко.

По свему овоме, може се закључити да је пинторски посао био изузетно захтеван и свакако је за њега потребан искусан и вешт мајстор.

Семенкарски занат

Продавање семенки и кокица данас вероватно нећемо доживети као стари занат који је пред изумирањем. Међутим, када се вратимо више од пола века уназад, видећемо шта је то што овај посао чини старим и ретким.

¹⁰⁰ Тракслер је занатлија који од дрвета прави различите ситне предмете за домаћинство, тзв. дрвену галантерију.

Аџо Ехад Дестановић,
власништво Ермина
Микија Дестановића

Данас у Горњем Милановцу ради један киоск који се бави продајом семенки, а за Микија семенкара, власника ове мале радње, зна цео град. Ермин Мики Дестановић, бави се овим послом годинама на традиционалан начин, онако како су се њиме бавили Микијев отац и стриц педесетих година прошлог века када су дошли у Милановац.

Микијев стриц Ацо Дестановић, кренуо је са Шар планине у Сарајево „трбухом за крухом”. Како није био задовољан послом у Сарајеву, кренуо је у Београд „ћиром”. Воз је одмарао у Милановцу, а Ацу се варош толико допала, да је решио да остане и ту се опроба у свом послу. Јавио је свом брату Малићу свој план и позвао га да и он дође и заједно оснују радњу.

Своју прву радњу Ацо и Малић Дестановић отварају 1958. године код гимназије. То је била дрвена трафика од летви. Продавали су кокице, сунцокрет, семенке, које су припремали ручно, на примитиван начин. Постојале су велике тепсије у којима се све припремало. Спремали су и слаткише – ораснице, сусам штангле, шећерне јабуке... Између осталог, производили су и домаћу, црну алву, која се у то време највише продавала у граду. Иако су имали радњу, Ацо и Малић возили су се бициклама на вашаре и утакмице, испред школа како би продавали своје производе. Посећивали су око 40 вашара годишње. На сваки вашар ишли су тако што ставе две кутије на бицикл напред, две позади, а једну на леђа и тако путују до места у којем се одржавао вашар.

Када стигну до одредишта, сврате у неку кућу и замоле да им позајме сто на који ће спустити своје производе. Наравно, мештани би им одмах обезбедили сточић, а они би почињали са продајом.

Мики је задржао старински начин припреме готово свих производа. Деценијама породица Дестановић сарађује са истим добављачима из Војводине од којих узимају готово све (кукуруз, сунцокрет, бундеве). У бившој Југославији било је око 1500 оваквих радњи, данас их у Србији има само три (у Нишу, Београду и Горњем Милановцу). И даље у овој радњи семенке купујемо у фишеку, а мерица је чашица.

Традиционални начин припреме и продаје производа је оно што одржава овај занат. Основни алат овог занатлије су пећи на етаже и тепсије.

Столарски занат

Столарски занат се убраја у најстарије занате. Столар је мајстор који је правио или поправљао различите предмете од дрвета. Правио је кревете, столове, столице, прозоре, врата, креденце... Након скицирања предмета који жели да направи следила је обрада дрвета. То је подразумевало стругање, дељање, шмирглање, дубљење дрвета различитим ручним алатима. Столар је све радио у својој радионици где није било пуно машина. Главни алат биле су тестере, разни рендићи, рапон, турпије за дрво,

Малић Дестановић
испред своје прве
радње у Горњем
Милановцу,
власништво Ермина
Микија Дестановића

Радиша Ђировић, седи,
власништво Јована
Томовића

ручне бушилице, стеге. Поред тога користио је и дрвени метар, оловке, лењире за скицирање.

Ако би један мајстор погодио са муштеријом да му изради прозоре или врата, тада би све направио у својој радионици, али је одлазио на уградњу. Предмете је мајстор могао правити и од грађе коју му донесе муштерија, али и од свог материјала, у зависности како се договори. У зависности од тога шта треба да изради коришћено је углавном буково, храстово, чамово, борово, трешњино дрво.

Први писани подаци који говоре о постојању столара у милановачкој општини потичу из 1863. године где се у попису становништва види да у Горњем Милановцу постоји један тишлер Милош Марковић и његов шегрт Марко Павлетић. Почетком XX века, према Трговачко-занатлијском шематизму из 1905. године, столарским занатом баве се само Илија Стојковић, Љубомир Миловановић и Теша Томић.

Познат столар са почетка XX века био је Радиша Ђировић. Са породицом се доселио из Нове Вароши крајем XIX века у Горњи Милановац. Ту започиње учење столарског заната. Пред Први светски рат одлази са тројицом младих Милановчана у Аустро-Угарску, где ће усавршити занат. То су били још и Славомир Павловић Дикиш, такође столар и Бранко Кнежевић, бравар. Тамо су се упознали са напредним идејама радничке класе које су по повратку преносили на раднике и занатлије Горњег Милановца.

Колико је био цењен мајстор говори и чињеница да је на лицитацији 1928. године Ђировић добио да изради сву столарију у Учитељском дому у Чачку.

До почетка Другог светског рата стање ће се знатно променити. Током 1940. годину у граду ја радило петнаест столара, што указује да се у периоду великог развоја општине јавила и већа потреба за овим занимањима.

Након рата осниване су занатске задруге, а међу првим основаним у граду била је и столарска задруга „Шумадија” која је започела свој рад 1. јуна 1948. године са шеснаест радника. У наредним годинама основана је још једна Столарска задруга – „Младост”, а 1958. ове две задруге спојиле су се у једну – Столарско предузеће „Србија”.

Поред друштвеног сектора, тј. организовања занатлија кроз задруге, постојао је и велики број столара са регистрованим приватним радњама. Поред кројача и ковача, столари су били најбројнији у приватном сектору.

Учитељски дом
у Чачку, 1930,
власништво Јована
Томовића

Столарска задруга
„Младост” 1953,
фото документација
Музеја РТК

**Славомир Павловић
Дикиш,
столар-лакирер,
фото документација
Музеја РТК**

**Столари
испред задруге,
власништво
Милке Савић**

У оквиру заната који су се бавили прерадом дрвета, битно је поменути да се почетком 1958. године у граду оснива и предузеће „Рајац” које се бавило прерадом и стругањем дрвета и израдом дрвене столарије.

Данас је и столарски занат, као и већина старих заната у фази заборављавања. Појавом нове технологије и савремених машина дошло је и до велике промене у самом занату. Столарски занат данас се пре свега везује за израду предмета од нових материјала попут иверице и медијапана, а оних мајстора који се баве искључиво традиционалним начином обраде дрвета, је све мање.

Фотографски занат

У заједничкој партизанско-четничкој акцији септембра 1941. године, Милановац је постао једна од првих ослобођених територија у поробљеној Европи. Таква ситуација није могла проћи без брзог одговора окупатора. У пламену изазваном фосфорним плочицама, 15. октобра 1941. године нестало је око 90 процената младе милановачке вароши. На тај начин Милановац је заувек изгубио предратни сјај и изглед који га је красио и давао епитет мале, мирне и ушушкане вароши. По окончању рата мештани су кренули у обнову и поновну изградњу, али и у осмишљавање неких нових привредних делатности које ће у будућем времену омогућити другачији и значај-

Најстарија позната
фотографија Горњег Милановца,
власништво Мирослава
Александрића

Фирма дворског
фотографа Лазара
Лецтера са полеђине
фотографије,
фото документација
Музеја РТК

Кућа и атеље Благоја и
Добринке Ђорђевић,
МРТК, заоставштина
Добринке Ђорђевић

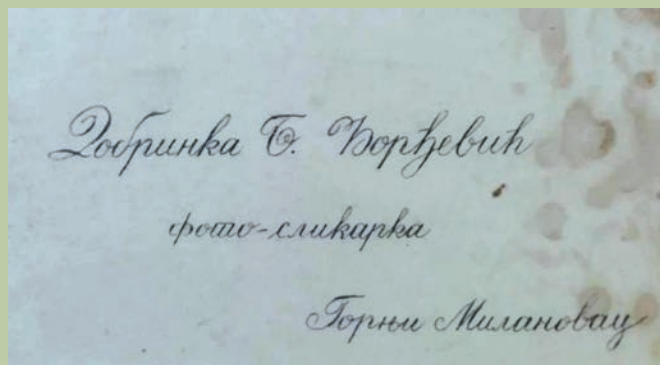
Благоје Ђорђевић,
МРТК, заоставштина
Добринке Ђорђевић

Легитимација Благоја
Ђорђевића,
МРТК, заоставштина
Добринке Ђорђевић

Посетница
Добринке Ђорђевић,
власништво Манастира
Враћевшница

но квалитетнији живот, али ће такви подухвати довести до сасвим новог изгледа града.¹⁰¹

Како је изгледала та мала мирна варош у првим деценијама двадесетог века па све до почетка Другог светског рата, данас можемо сазнати на основу значајних писаних извора из тог периода или сведочења још понеког суграђанина који у сећању имају делић тог периода. Значајни сведоци тих времена свакако су фотографије.

Током XIX века у граду није постојала фотографска радња, већ су прве фотографије града настале из апарата понеког путујућег фотографа који се ту нашао.¹⁰²

Прво помињање фотографа у Горњем Милановцу налазимо у листу „Таково” из 1893. године. У 77. и 78. броју овог листа помиње се дворски фотограф Лазар Лецтер који је добио препоруку Министарства просвете да може у унутрашњости снимати ученике и наставнике, ради прављења албума свих средњошколаца и њихових наставника у Краљевини Србији. Он је 1893. године боравио три дана у нашем граду, тачније у гостионици „Код Краља” и фотографисао и доста приватних лица, да би активности наставио у Чачку и Краљеву.

¹⁰¹ А. Марушић, Од Бесног потока преко Дивљег поља до Деспотовице и Горњег Милановца, у М. Савићевић, Фудбал – најлепши споредна ствар на свету: милановачки дерби, Горњи Милановац, 2021, 13.

¹⁰² Постоје претпоставке да је прва фотографија Милановца настала 1865. године. Први дворски фотограф у Кнежевини Србији био је Атанас Стојановић, па се сматра да је управо он аутор фотографије и да је био у пратњи кнеза Михаила који је посетио Таково и Горњи Милановац приликом обележавања 50 година Другог српског устанка.

Ученици чланови
Француског клуба у
Горњем Милановцу,
13. мај 1933.
у костимима који
имитирају XVII век,
МРТК,
заоставштина
Д. Ђорђевић

Печати на полеђини неких од најстаријих сачуваних фотографија из нашег града сведоче да је крајем XIX и почетком XX века у нашем граду боравило неколико путујућих фотографа који су касније отварали радње у другим, оближњим градовима. То су: Франц Падовић, Љубиша Ђонић и Павле Савић. За последњег Павла Савића постоје мишљења и да је једно време имао и фотографску радњу у Горњем Милановцу.¹⁰³

Један од првих фотографских атељеа отворених у Горњем Милановцу био је и атеље Благоја Ђорђевића и његове кћерке Добринке. Благоје је рођен 1883. године на Руднику.

Завршио је часовничарски занат, али је цео живот посветио фотографији и фотографском послу. Фотографски занат је вероватно изучио у Тополи, али не постоје поуздани подаци о томе код кога га је учио. Своју фотографску каријеру започео је у Аранђеловцу, где је поред Франца Блаублама био један од првих фотографа у овом, тада већ познатом бањском месту.¹⁰⁴ Судићи по ретко сачуваним фотографијама из овог периода, може се закључити да Благоје није дуго времена провео у Аранђеловцу као фотограф, већ је више ту радио за време бањске сезоне. Пред Први светски рат долази у Горњи Милановац, а до тада је претежно радио теренске снимке, што упућује на путујуће деловање.

¹⁰³ Из необјављеног рада, И. Мандић, *Беше некад варош једна*

¹⁰⁴ Л. Дробац-Крстић, *Када је занатлија био златан*, Аранђеловац, 2014, 40.

Фотограф Мића Ђајић,
власништво
Зорана Ђајића

Фотограф Драгиша
Милетић са Рудника
у својој радњи,
фото документација
Музеја РТК

Убрзо по доласку у Горњи Милановац отвара свој фото атеље у дворишту породичне куће. Радња је испред имала таблу на којој је писало „БЛАГ. ЂОРЂЕВИЋ, фотограф”.

Врло рано, фотографским занатом обучио је и своју кћерку Добринку. Захваљујући великом броју фотографија и негатива породице Ђорђевић, данас можемо видети како је изгледала милановачка варош у прошлости. Међу њима можемо као најзначајније издвојити фотографије зграде Окружног начелства, зграде Среског начелства, Таковског дворца, пијаце на градском тргу, железничке станице и многе друге. Благоје Ђорђевић радио је до тридесетих година XX века када се сели у Ниш, а фотографску радњу наставља Добринка све до њене смрти 1977. године.¹⁰⁵

Две-три године пред почетак Другог светског рата у Горњи Милановац се из Чачка сели Димитрије Коцић, где у Улици краља Александра отвара фотографску радњу „Фото Коцић”. Приликом паљења града 1941. године изгореће и његова кућа и радња, па се са породицом сели у Београд. На полеђени многих старих фотографија из ток кратког периода његовог боравка у Горњем Милановцу може се видети печат Коцићеве радње.

За време Другог светског рата појављује се и радња фотографа Миленка Симића, чији је рад посебно запажен после рата. После његове смрти радњу преузима његов син Симо, који ће радити до 1980. када затвара свој атеље. У истом периоду као активан представник овог заната помиње се и Александар Јовановић који је имао своју радњу у Љубић(с)кој, касније у Карађорђевој улици коју је водио до 1962. године када прелази да ради у Предузећу за израду амбалаже за прехранбену индустрију „Типопластика”.¹⁰⁶

У другој половини XX века појављује се неколико значајних фотографских радњи од којих свакако морамо поменути радње фотографа Зарића и Миће Ђајића. Мића Ђајић рођен је у Славковици код Љига, а занат је изучио код једног Јеврејина у Београду. Чак је неколико месеци провео у Италији, у Удинама на усавршавању заната. Почетком шездесетих година долази у Горњи Милановац где отвара фотографску радњу у Улици кнеза Александра. И данас фотографска радња постоји на истом месту и у њој ради Мићов син фотограф Зоран Ђајић.

¹⁰⁵ Музеј рудничко-таковског краја, љубазношћу наследника Добринке Ђорђевић, добио је фотографску заоставштину Благоја и Добринке у виду фотографске опреме, фотографске грађе и негатива

¹⁰⁶ Д. М. Вујовић, „Фотографи у Горњем Милановцу, Гучи и Ивањици”, *Зборник радова Народної музеја Чачак* XXXIX, Чачак, 2009, 270-273.

Часовничарски занат

Према доступним подацима прво помињање часовничара у Горњем Милановцу уочава се у Трговачко-занатлијском шематизму Краљевине Србије из 1900. и то Алимпија Вукашиновића, а 1905. Алексе Михаиловића. Од тада па све до данас, у граду је увек радио један, а у неким, али ретким моментима, по два часовничара. У међуратном периоду то су били Ђорђе Симић и Тоша Нинчић, да би 1950. године у граду часовничарску радњу отворио Никола Радишић Кириз.

Киризова радња остала је позната до данашњих дана, а Радишићи: Никола, његов син Зоран и његов син Александар, баве се часовничарским занатом као породичном традицијом.

**Никола Радишић
Кириз,**
фото документација
Таковских новина

Зоран Радишић Кириз,
фото документација
Музеј РТК

Никола је занат учио од 1940. до 1943. године код Рудолфа Радашића у Београду. Током свих ових година у нашем граду су се појављивале друге часовничарске радње, али је опстајала само Киризова. У ранијим временима, посла за часовничара било је пуно, јер су сатови били механички, па су често самостално израђивали потребне делове, мењањали су федере, каишеве и вршили остале услуге. Данас часовничар и даље мења делове сата, али их мења новим, произведеним у фабрикама. Часовничар се бавио поправкама свих врста сатова – џепних, ручних, зидних.

**Александар
Радишић Кириз,**
фото документација
Музеј РТК

**Приказ часовника
на надгробном
споменику Николе
Радишића Кириза,**
фото документација
Музеј РТК

Николин син Зоран учио је занат код свог оца, али је диплому стекао у приватној школи за часовничаре у Земуну. Данас радња опстаје, али поред часовничарског посла, најмлађи Александар Радишић, бави се и неким додатним савременим услугама, како би одржали радњу. То је пре свега израда кључева.

За часовничарски занат каже се да је „занат са хиљаду алата”, јер сваки део на сату захтева посебну алатку: лупе, пинцете, часовничарски шрафцигери, држачи механизма који се користе приликом расклапања и склапања по завршеној поправци, уређаји за чишћење, уређаји за уградњу стакала, справа за подмазивање механизма, турпије, инструменти за тачна мерења...¹⁰⁷

¹⁰⁷ Разговор са Зораном Радишићем 2023. године

Занати данас

Стари занати препознатљив су део идентитета и важан облик културне баштине једног народа. Због тога је важно подизање свести друштва о значају њиховог очувања.

Након Другог светског рата занатство је играло важну улогу у привредном развоју земље. Формирају се занатска удружења, задруге, предузећа. У то време занатство је било посебна привредна делатност. Држава је тих година уводила бројне стимулативне мере за поспешивање развоја занатства. Међутим, у урбаним срединама почиње да се развија индустрија, стварају фабрике и предузећа која постају прави привредни гиганти. Занатство и занатлије губе свој идентитет и полако почињу да нестају. Временом долази и до запостављања школовања занатлија и подизања занатског подмлатка. Оснивају се школе за образовање оних профила који су били потребни новонасталим предузећима. Занатство од примарне делатности којом се неко бавио као својим основним послом, прелази у споредно занимање. Модернизација, савремено друштво и нове технологије пред занатлију стављају нове захтеве и навике. Онај ко је спреман и у могућности да их прихвати наставља да се бави својим послом, али у новом, неком савременијем облику. Онај ко не може или једноставно не жели да прихвати те савремене захтеве и токове, наставља да негује занат из љубави и поштовања, више из хобија него ради зараде.

Занатски производи данас губе на значају. Зарад мање цене губи се квалитет који је управо занат нудио. Управо је то оно што је угушило старе занате.

На једном списку из осамдесетих година XX века налази се 230 занатлија у 26 различитих заната, који се својим пословима баве искључиво као споредном делатношћу. Поред неких још увек живих старих заната (ковачки, столарски, бојацијски, вуновлачарски и други) на овом списку налазио се и велики број заната који су настали услед развоја модерног и савременог друштва. То су тапетари, електро-инсталатери, радио и тв механичари, аутолимари, водоинсталатери, као и они који су се бавили услужним резањем грађе и израдом најлон кеса.

Од неких заната који више не постоје развили су се различити видови уметности. Своје рукотворине, они који још увек одолевају савременом начину живота, нуде културно-уметничким друштвима или их израђују као сувенире, јер су они препознатљив вид идентитета људи из ових крајева.

С лева на десно: Б. Ђурковић, Г. Весковић (шнајдер) и Д. Ђурковић, плакат занатске забаве који је илустровао Десимир Жижовић Буин, власништво породице Ђурковић

Речник мање познатих речи

Аба – груба вунена тканина

Абаџија – занатлија који израђује одевне предмете од сукна, абе

Анилинске боје – разне лепе боје које се справљају од анилина, безбојног ароматичног уља

Аршин – стара мера за дужину

Атлас – сјајна свилена тканина

Бакалар – трговац намирницама, углавном сиром и маслом

Брадва – врста алата који служи за тесање или углачавање дрвета приликом ручне обраде дрвета

Винт – ручна дизалица са зупчаником

Дуга – лучна даска за израду бочне стране бурета

Дунђери – мајстори столарског и градитељског заната

Екмеџија – турски назив за пекара

Еснаф – некадашња сталешка организација занатлија исте струке

Јарам – део воловске запреге, дрвена направа за упрезање волова

Јастук – део запрежних кола, дрвене облоге са горње и доње стране дуж целе осовине

Казанџија – занатлија који прави казане и друго бакарно посуђе

Калфа – трговачки или занатлијски помоћник, који је након завршеног шегртског стажа, положио испит за калфу и стекао право да након одрађеног калфенског стажа полаже мајсторски испит

Клонфер – лимар

Кожух – горњи зимски капут, постављен и опшивен крзном; ћурак

Кожућар, кожувар – занатлија који се бави израдом предмета, углавном одевних, од коже

Костретар – занатлија који израђује предмете од козје длаке

Крпач – онај коме је занимање да крпи, поправља одећу, обућу и друго

Крчаџија – занатлија који израђује крчаге (суд са дршком за воду, вино и др) и друго глинено посуђе

Кујунџија – занатлија који израђује накит и друге предмете од сребра и злата, обично fine филигранске израде

Менгеле – занатлијска справа за стезање и пресовање

Минеј – у преводу са грчког језика значи „месечник”. То је књига која садржи службе, заправо црквене песме за вечерње, јутрење и литургију, за одређене празнике према датуму у календару – дакле, непокретне празнике

Мумџија – претеча воскарског занатлије, правио сапуне и свеће од свињског лоја и масти

Мутавџија – в. костретар

Налбатин – турски назив за ковача и поткивача

Ножар – занатлија који прави и оштри ножеве

Паоци – део запрежних кола, дрвене шипке које се зракасто разилазе од главе и спајају се са дрвеним оквиром точка

Панађур – ваљар, сајам

Парчетар – радници који су погодили најамнину од комада

Пишербал – занатлија који је спремао и продавао јела

Рабаџија – онај који се бави превозом робе и терета запрежним колима
Руда – уздужна полука углављена у предњу осовину запрежних кола
Сарач – занатлија који прави седла и другу коњску опрему, седлар
Сврачине – рачвасти део запрежних кола углављен у предњу осовину
Сепија – каца или удубљење у земљи где се штави кожа
Симит – мали округли хлеб од белог брашна, турски ђеврек
Сукно – дебела вунена ваљана тканина
Терзија – кројач који је, шио одела од чоје, свечаније делове народне ношње и градску ношњу
Тесач – или тесар је био мајстор који тесањем обрађује дрво или камен
Тишлер – стари назив за столара
Тракслер – занатлија који се бавио прерадом дрвета. Израђивао је ситније дрвене предмете – рамове, дрвене свећњаке, преслице...
Туфегџија – или пушкар је занатлија који је поправљао, одржавао и израђивао ручно ватрено оружје
Ђириш – обућарски лепак
Ђурчија – занатлија који се бавио израдом предмета од уштављене коже, крзна, кожухар
Утија – врста пегле
Уторњак – пинторски алат. Служио је за урезивање жљеба на место где треба да улегне данце у бурету
Херихтер – занатлија који кроји и шије горњи део обуће
Чаругџија – стари, турски назив за опанчара
Чоја – врста меке индустријске тканине
Шајак – врста тканине слична сукну, коришћена за израду народне ношње
Шајтов – дрвена славина за буре
Шегрт – дечак, ученик који је започео учење заната код мајстора
Шмит – немачки назив за ковача

Литература

- Бојовић, Н., „Опанчарски занат у Чачку”, *Зборник радова Народної музеја Чачак IX*, Чачак, 1978.
 Бојовић, Н., „Занати у чачанском и милановачком крају”, *Зборник радова Народної музеја Чачак XIX*, Чачак, 1990.
 Вујовић, Д. М., „Фотографи у Горњем Милановцу, Гучи и Ивањици”, *Зборник радова Народної музеја Чачак XXXIX*, Чачак, 2009.
 Вучо, Н., *Распадање еснафа у Србији*. Књ. 1, Београд, 1954.
 Вучо, Н., *Распадање еснафа у Србији*. Књ. 2, Београд, 1958.
 Дашић, Ј., *Акционарске банке 1871–1946*, Чачак, 1989.
 Дрбац-Крстић, Л., *Када је занат био златан*, Аранђеловац, 2014
 Ђорђевић, Т., „Занати и еснафи у Расини”, *Животи и обичаји народни*. Књ. 17, Српски етнографски зборник. Књ. 24, Београд, 1928.
 Живковић, Н., „Занати и еснафи у југозападној Србији 1836. године”, *Зборник радова Народної*

музеја Чачак XX, Чачак, 1991.

Занатске радње у Србији 1945–1950. Књ. 2, прир. С. Соломун, Д. Антонић, Београд, 2016.

Марушић, А., „Од Бесног потока преко Дивљег поља до Деспотовице и Горњег Милановца”, *Фудбал – најлепша сјоредна сјвар на свећу, милановачки дерби*, Горњи Милановац, 2021.

Марушић А., Ранковић А., Гачић Т., *Црква Св. Тројице у Горњем Милановцу: настајање и шрајање*, Горњи Милановац, 2012.

Миловановић, М., *Брусница под Рудником*, Горњи Милановац, 2000.

Нешовић, М., *Приче из варошке мале*, Горњи Милановац, 2013.

Николић, Р., „Записи о занатима и занимањима”, *Зборник радова Народног музеја Чачак III*, Чачак, 1972.

Пантелић, Н., „Прилог проучавању берберског заната у Београду”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1954

Папић, Д., *Привредни развој Горње Милановца*, Горњи Милановац, 1980.

Перуничкић, Б., *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865*, Историјски архив Чачак, 1969.

Перуничкић, Б., *Чачак и Горњи Милановац 1866–1915*, Историјски архив Чачак, 1969.

Радовановић, М. *Чудни јосји*, Горњи Милановац, 2010.

Столић, А., *Државни јојис сјановнишива 1862/63.*, *Ојшишина Горњи Милановац*, Горњи Милановац, 1997.

Сјари Милановац, група аутора, Горњи Милановац, 2003.

Суботић, Д., „Раднички покрет у таковском крају до 1915. год.”, *Зборник радова Народног музеја Чачак XVII*, Чачак, 1987.

Ђирјаковић, И., „Обућарски занат и алат из етнолошке збирке Народног музеја Чачак”, *Зборник радова Народног музеја Чачак XLIII*, Чачак, 2013.

Извори

Таковске новине, бр.: 154, 617, 690, 908, 2252

Приватна архива Добросава Трифуновића, дугогодишњег председника Општег удружења предузетника

Општина Горњи Милановац у бројкама

МИАЧ, К-1 Среска занатска комора Чачак 1950–1962. Општа архива

МИАЧ, К-2 Среска занатска комора Чачак 1956–1962., Општа и персонална архива, записници, евиденције занатлија, пријаве-одјаве радњи, нормативна акта

МИАЧ, К-2/6, Среска занатска комора Чачак, 1957–1962, Записници са Управних одбора и Скупштина

МИАЧ, К-2/а, Среска занатска комора Чачак 1956–1962, Општа архива, персонална, упитници

Попис каталошких јединица

Абацијски занат

1. **Абацијска каса**, власништво потомака абације Немање Рашића из Горњег Милановца
2. **Списак изгорелих ствари Абацијске радње „Рашић-Крсмановић” приликом паљења града 1941. године**, власништво потомака Немање Рашића
3. **Бележница са поруџбинама**, власништво потомака Немање Рашића абације из Горњег Милановца
4. **Шестар**, власништво потомака Немање Рашића, абације из Горњег Милановца
5. **Маказе**, власништво потомака Немање Рашића, абације из Горњег Милановца

6. **Антерија и фермен које је израдио абација Немања Рашић**, власништво потомака Немање Рашића
7. **Печат абацијске радње Првослава Сарића**, XX век, МРТК, Е-539
8. **Даске за пеглање**, XX век, МРТК
9. **Пегла утија**, XIX век, МРТК, Е-268
10. **Напрстак**, XX век, Е-541
11. **Овлашћење за обављање кројачке радње народних одеа (абацијске)**, Добросав Стефановић, 1937. године, МРТК, И-1112

12. **Оглас о отпочињању Абацијске радње Добросава Стефановића, 1935. године,**
МРТК, И-1113
13. **Фотографија са прославе тридесетогодишњице самосталног рада,**
Чедомир и Љубица Крсмановић, 1936. година, МРТК, Е- 585
14. **Сингер машина абације Драгише Милојевића, XX век, МРТК, Е- 591**

Берберски занат

15. **Кутија за берберски алат, XX век, власништво породице Илинчић**
16. **Бријач, XX век, власништво породице Илинчић**
17. **Четка за наносење сапуна, XX век, власништво породице Илинчић**
18. **Лимена посуда за пену за бријање, XX век, власништво породице Илинчић**
19. **Solingen бритва, прва половина XX века, поклон Петра Павловића**
из Горњег Милановца, XX век, МРТК, Е-582
20. **Бритва, прва половина XX века, поклон Петра Павловића из Горњег Милановца,**
XX век, МРТК, Е-581
21. **Бритва, XX век, власништво породице Илинчић**
22. **Ручна машиница, XX век, власништво породице Илинчић**

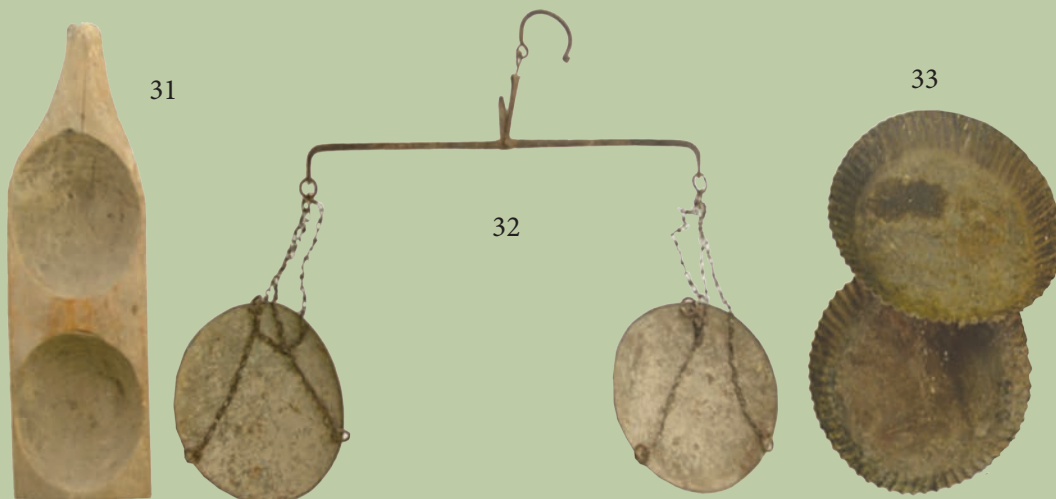
23. **Брус за оштрење бријача**, поклон Петра Павловића из Горњег Милановца, XX век, МРТК, Е-584
24. **Оштрилица за бритве марке Pollart**, поклон Петра Павловића из Горњег Милановца, XX век, МРТК, Е-583
25. **Берберска столица**, поклон Милене Петровић Куме, XX век, МРТК, Е-586
26. **Берберско огледало**, поклон Милене Петровић Куме, XX век, МРТК, Е-587

Кројачки занат

27. **Радна књижица – Абацијско-кројача задруга „Победа”**, XX век, МРТК, И-1122
28. **Потврда о проведеном раду у Абацијско-кројачкој задрузи „Победа”**, 1959, власништво Милке Ђуровић
29. **Шаблони за кројење**, XX век, Е- 537
30. **Дрвени лењир за кројење**, XX век, Е-536

Пекарски занат

31. **Мали пекарски пинакот**, XX век, МРТК, Е-589
32. **Пекарска вага за мерење брашна**, XX век, МРТК, Е-590
33. **Плехови (тепсије) за бурек**, XX век, МРТК, Е-588
34. **Пекарски пинакот**, МРТК, Е-569

Обућарски занат

35. Акције Занатске банке Краљевине Југославије Драгољуба Албана, 1931, власништво потомака породице Албано
36. Обућарски чекић, XX век, власништво Зорана Гачевића
37. Радла за повлачење материјала, власништво Зорана Гачевића
38. Шило, XX век, власништво Зорана Гачевића
39. Шило, XX век, власништво Зорана Гачевића
40. Игла, XX век, власништво Зорана Гачевића
41. Нож за обарање ивица, власништво Зорана Гачевића
42. Зумба, клешта за бушење рупа, власништво Зорана Гачевића

43. Обућарска тезга, XX век, власништво породице Мијатовић
44. Обућарска столица, XX век, власништво породице Мијатовић
45. Обућарска радња, XX век, власништво породице Мијатовић
46. Обућарске рашпе, турпије, XX век, власништво породице Мијатовић
47. Шило, XX век, власништво породице Мијатовић
48. Нож, XX век, власништво породице Мијатовић
49. Калуп за чизме, XX век, власништво породице Мијатовић
50. Калупи за ципеле, XX век, власништво Зорана Гачевића

Ђурчијски занат

51. Уштављена овчија кожа, XX век, власништво Рајка Ненадовића
52. Крџа, XX век, власништво Рајка Ненадовића

53. Алатке за рашчешљавање вуне, XX век, власништво Рајка Ненадовића
 54. Мерач густине соли, XX век, власништво Рајка Ненадовића
 55. Мензура, XX век, власништво Рајка Ненадовића
 56. Левак и бочица, XX век, власништво Рајка Ненадовића

Опанчарски занат

57. Табла са опанчарске радње Војка Мијаиловића, XX век, власништво ресторана „Луњевица”
 58. Опанци, XX век, власништво ресторана „Луњевица”
 59. Опанци, XX век, МРТК, Е-545
 60. Калупи за израду опанака, XX век, МРТК, Е-592

58

Ковачки занат

- 61. **Ковачки пањ**, XX век, власништво Радослава Петковића
- 62. **Наковањ**, XX век, власништво потомака Милијана Максимовића
- 63. **Чекић**, XX век, власништво потомака Милијана Максимовића
- 64. **Машице**, XX век, власништво потомака Милијана Максимовића
- 65. **Фирма ковачко-коларске радње Милете Петровића**,
власништво Радојка Петровића

Часовничарски занат

- 66. **Сат са клатном**, XX век, власништво потомака столара Бранка Полومца
- 67. **Умрлица Александра Албана**, часовничара, 1945. година,
власништво потомака породице Албано
- 68. **Часовничарски чекић**, власништво Зорана Радишића Кириза
- 69. **Антимагнетна часовничарска пинцета**, власништво Зорана Радишића Кириза
- 70. **Алатка за подизање игле и скидање казаљки на сату**,
власништво Зорана Радишића Кириза
- 71. **Алат за скраћивање металних наруквица на сату**,
власништво Зорана Радишића Кириза
- 72. **Одвијач за сат**, власништво Зорана Радишића Кириза
- 73. **Часовничарски окулар**, власништво Зорана Радишића Кириза

Фотографски занат

74. **Посетница Добринке Ђорђевић**, XX век, власништво Манастира Враћевшница
75. **Постоље за фотографисање**, XX век, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић
76. **Овлашћење за Добринку Ђорђевић, да може обављати фотографску радњу**, 7. март 1939. године, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић
77. **Легитимација Благоја Ђорђевића**, 3. 9. 1921. године, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић
78. **Касета за план филм**, XX век, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић
79. **Некомплетан фотоапарат за ролфилм непознате марке**, XX век, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић
80. **Кутија са ножем за резање фотографија и прибором за ретуш**, XX век, МРТК, заоставштина Добринке Ђорђевић

Столарски занат

81. **Столарски шестар**, припадао Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
82. **Штрајкон**, припадао Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића

83. **Ручна тестера**, припадала Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
84. **Уторњак**, припадао Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
85. **Сврдло**, припадало Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
86. **Винт**, припадао Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
87. **Стега**, припадала Станимиру Павловићу столару из Дружетића, власништво Слободана Павловића
88. **Столарски шестар**, припадао Милољубу Марушићу из Прањана, поклон Вањке Поњавића, МРТК, Е-593

Молерски занат

89. **Јеж**, XX век, власништво Слободана Милановића
90. **Ваљци за кречење**, XX век, власништво Слободана Милановића

Остало

91. **Списак чланова испитне комисије за полагање испита за занатског помоћника**, МРТК, 1958. година, И-500
92. **Легитимација Занатске коморе**, 1932. година, МРТК, И-371
93. **Уредба о снафима из 1847**, ПБр 4097, 3. септембар 1893, МРТК, И-109

Дипломе

94. Калфенско писмо Милована Басарића, 1920. година,
власништво потомака породице Басарић
95. Калфенско писмо Првослава Сарића абаџије, 1927. година, МРТК, И-1115
96. Калфенско писмо Добросава Стефановића абаџије, 1929. година,
МРТК, И-1109
97. Калфенско писмо Љубише Ивановића пекара, 1930. година,
власништво Мирјане Мирчетић
98. Мајсторско писмо обућарског заната Драгољуба Албана, 1921. година,
власништво потомака породице Албано
99. Мајсторско писмо браварског заната Бранислава (Бранка) Кнежевића,
1926. година, власништво његовог унука Бранка Кнежевића
100. Мајсторско писмо Ивана Милосављевића бомбонџије, 1932. година,
власништво породице Милосављевић
101. Мајсторско сведочанство Добросава Стефановића, абаџије, 1934. година,
МРТК, И- 1111
102. Мајсторско сведочанство о положеном испиту за коларско-ковачки занат
Милијана Максимовића, 1938. година, МРТК, И-1123
103. Диплома Занатлијског фонда за Бранка Кнежевића, 1930. година,
МРТК, И- 1117
104. Диплома Занатлијског фонда за Добросава Стефановића, 1934. година,
МРТК, И-1110
105. Диплома Занатлијског фонда за Љубишу Ивановића пекара, 1938. година,
власништво Мирјане Мирчетић
106. Сведочанство о положеном мајсторском испиту, кројача народног одела
Радомира Мијатовића, 1947. година, МРТК, И-1124
107. Диплома о положеном завршном испиту за занатског мајстора,
Радиша Гачић, коларски занат, 1953. година, МРТК, И-1116
108. Сведочанство о положеном испиту занатског помоћника,
Костадин Петковић, пекарски занат, 1955. година,
власништво Костадина Петковића
109. Сведочанство о завршном испиту, Школа за ученике у привреди,
Костадин Петковић, 1955. година, власништво Костадина Петковића
110. Сведочанство о положеном завршном испиту, Школа за ученике у привреди,
кројач, 1961. година, власништво Гвоздена Весковића
111. Сведочанство о положеном завршном испиту, Школа за ученике у привреди,
молерско-фарбарски занат Милорада Милановића, 1966. година,
власништво Слободана Милановића Боба

Рецензија

Истраживања заната на територији општине Горњи Милановац започета су седамдесетих година XX века када је етнолог Невенка Бојовић, запослена у Народном музеју Чачак, започела истраживања на ову тему на територији Моравичког округа. По завршетку истраживања објављен је стручни рад „Истраживања старих заната на територији Чачка и Горњег Милановца” у *Зборнику радова Народној музеја Чачак*, а 1982. године реализована је и изложба „Стари занати у Чачку”.

После скоро три деценије дошло је до нових истраживачких подухвата и рекогносцирања терена на тему старих заната. Народни музеј Чачак је у сарадњи са Музејом рудничко-таковског краја и удружењем „Наше дрво” кренуо 2019. године са новим истраживањима на територијама Чачка и Горњег Милановца и ова истраживања су трајала две године. У тиму истраживача биле су Снежана Шапоњић Ашанин и Ивана Ђирјаковић, етнологи из Народног музеја у Чачку и Наташа Поломац Петковић и Милан Брајовић, етнологи из Музеја рудничко-таковског краја. Основни задатак истраживања заснованих на претходно прикупљеној грађи, био је да се забележи који су то занати опстали на овим просторима, а који су делимично или потпуно угашени. У току ових истраживања суфинансираних средствима Министарства културе РС снимљен је видео материјал који је преточен у два етнолошка филма о старим занатима, „Све, све али занат” 2019. године и „Како усуд каже” 2020. године. Поред снимања видео материјала, у току ових етнолошких теренских истраживања прикупљена је богата фото документација, вредни документи о занатима и занатлијама, интервјуисане су занатлије и допуњене су етнолошке збирке оба музеја алатима и предметима појединих заната.

На основу истраживања из 2019. и 2020. године, настао је већи и свеобухватнији пројекат обједињавања прикупљене грађе и продубљивања теме о занатима на територији општине Горњи Милановац етнолога Наташе Поломац Петковић чији је резултат веома обиман рад и изложба о занатској прошлости Горњег Милановца. У свом штиву, Наташа даје преглед развоја старих заната, као и развоја вароши Горњи Милановац у периоду од њеног оснивања 1853. године до друге половине XX века. Ауторка у читавом раду, веома стручно и зналачки комбинује доступну архивску грађу, записе из литературе и исказе самих занатлија и чланова њихових породица и гради занимљиву причу о занатима и занатлијама који су нераскидиво везани за историју самог места. Каталог изложбе садржи обиље података о настајању и нестајању појединих заната, учењу заната, животима занатлија, њиховом организовању, настанку и раду занатских задруга све до данашњих дана. Поред описа највише заступљених заната на територији општине Горњи Милановац, алата и процеса рада

ових заната у причу су уткане и људске судбине, животи, славе и прославе мајстора занатлија, њихове борбе са нелојалном конкуренцијом, животни успони и падови.

Овај рад је посвећен једној значајној теми која до сада није на овај начин обрађивана у Музеју рудничко-таковског краја и представља пионирски подухват кустоса-етнолога Наташе Поломац Петковић, који ће бити важно штиво за будуће истраживаче старих заната како на територији општине Горњи Милановац, тако и других делова Србије.

У Чачку, 21. 2. 2024. године.

Ивана Ђирјаковић, етнолог,
музејски саветник
у Народном музеју Чачак

Шта се крије у наслову „Од абације до чаругџије”

Са закашњењем, али без губитака за читаоце, наш завичајни музеј ускоро ће издати вредну и одавно очекивану публикацију, чије име је наведено у самом наслову овог приказа. Вишегодишњим трудом дела колектива музеја, а посебно кустоса Наташе Поломац Петковић, наша општина ће добити књигу у којој је на најбољи начин учињен напор да се прикаже развој занатства у рудничко-таковском крају од 1853. године до средине XX века.

Јасно се може закључити да је развој занатства у потпуној вези и условљен је развојем града Горњег Милановца. Скоро у целом овом периоду, најбројнији су били занати: за одевање, обување, а касније и за задовољавање потреба у обављању производних потреба, пре свега домаћинства у селу. Велика концентрација скоро свих заната у граду, није могла да остварује довољне приходе за своје издржавање, па су скоро сви занати нашли тржиште на селу. Довољно је навести податак, да је Срез таковски пред рат имао близу педесет хиљада становника, али је у граду Горњем Милановцу, живело нешто мање од две и по хиљаде становника. Према томе намеће се одговор сам по себи. Највећи број занатлија подмиривао је потребе сеоског становништва. По проценама појединих стручних људи, и по причама појединих занатлија које сам имао прилику и ја непосредно да слушам, зенит у развоју милановачког занатства постигнут је средином четврте декаде двадесетог века. Илустративан је пример Томе Петровића, чији потомци и данас живе у Горњем Милановцу. Његово основно занимање је опанчарски занат али када је Тома видео да је у цени опанка највеће учешће кожа, почео се бавити откупом стоке, њеним товом, кланичким пословима и оснивањем своје касапнице-месарнице и на тај начин је имао производњу коже у својој режији. Због тога није чудо, да је пред Други светски рат, фирма Томе Петровића, у свим делатностима запошљавала и преко педесет радника.

Један број занатлија, који није имао снагу да већом производњом доминира тржиштем својим услугама, одлучио се на путујућу форму. То су послови, као што је вашарско продавање мекика, колача, бозе и других производа.

Село је и поред свих мука, ипак економски напредовало. Ако неки домаћин направи нову кућу, врло често се столар, који је добио посао израде столарије, пресељава у ту кућу, тиме што прво на једном одељењу те куће, направи врата и прозор, па у ту просторију усели своју радионицу у којој остане до коначног завршетка радова, који често могу да потрају и више од једне године. Ја сам као млад директор „Такова“ много путовао и посећивао своје купце, желећи да поред пословних, успоставим и пријатељске односе. Имао сам прилику да врло често чујем у Краљеву, Аранђеловцу, Крагујевцу и неким гравитирајућим градовима оцену: „Ви сте у Милановцу имали веома јако занатство”. Поред опанчарског посла, веома су били развијени послов оде-

вања људи. Тај посао је био сконцентрисан код абаџија, терзија, народних кројача, прераде и штављења коже.

Појава индустрије у области облачења, обувања и неких ситнијих делатности, разорила је неке делове занатства. Производња великих серија, не за један град, већ за део целе земље, које су производиле конфекције и то по доста нижој цени, врло често од квалитетнијих материјала довеле су до тога да индустрија у потпуности преузме делове или целу производњу.

Други важан фактор који је вукао занатство на дно је државна политика. Дуго година после рата, чак и један број образованих професора универзитета, живео је у нади, да ће се у блиској будућности, укинути приватни сектор и у том случају највећи део занатских услуга обављаће друштвени сервиси.

Због ове заблуде, приватне занатлије нису могле добијати део послова на неком објекту, само зато што припадају приватном сектору, иако је њихова понуда била повољнија. Веома је познато, да је од две лимарске задруге, настала компанија „Металац”. Понекад мислим, да поред лоших финансијских резултата, које су показивале те занатске задруге, можда је разлог смањења приватног сектора управо спајање и оснивање предузећа. Све је зависило од људи. У овом случају о томе је одлучивао тадашњи председник општине, талентовани Милојко Вељовић, па сам сигуран, да је одлучивао економски ефекат. Нема општине у којој није било застрањивања. Прочитао сам у једној књизи, како је један професор средње школе водио своје планинаре на екскурзију. У посети манастиру Никоље у Овчар Бањи, један број ђака који су били наклоњени музици и који су је ценили, купили су грамофонске плоче „Никољски Васкрс”, дивни четвороглас монахиња из Никоља. У ствари, то је био део ђака планинара, па су се зато пронашли у Овчар бањи. Већ те вечери, цео градић је слушао духовну музику. Нажалост, сутрадан већ није било планинарског друштва.

Живео сам и врло често бивао присутан тим дискусијама, приватни сектор је био оном друштву шездесетих година – опозиција. Но тај систем који је хтео да угуши приватни сектор, био је стар нешто више од двадесет година, а занатство живи од Христа.

Поред свих проблема кроз које је пролазило занатство, оно је успело да остави многе примере у наслеђе будућим генерацијама, онима којима могу заснивати и свој модерни бизнис.

Један стручан, несебичан и за потрошаче користан посао, живеће док живи и човек. Из ове предивне монографије, можемо видети да има заната које су настављали потомци занатлија, и који трају скоро један век. Можда је случај сајџијске радње „Кириз” најлакши за посматрање. Радњу је основао Никола Радишић Кириз, средином прошлог века. После његовог одласка у пензију радњу је водио његов син Зоран, а сада наставља вођење његов унук Александар. У области пекарства такав пример је код мајстора Радомира Радовановића.

Писање ове и овакве публикације је тежак и рекао бих, рударски посао. Треба-ло је утрошити неколико година на истраживање архивске грађе у неколико архива. Паљењем кућа нашег града, 15. октобра 1941. године, нису изгореле само куће већ део прошлости.

Молим издавача ове књиге, да она буде одштампана најквалитетније, да буде прошивена и да има чврсте корице.

Наташи Поломац Петковић, упућујем комплименте, када је смогла снаге да се упусти у посао израде овако корисне књиге, која је можда требало да буде одштампана после књиге „Године за незаборав”. Поново наглашавам да читање књиге у писању рецензије за исту, нисам пришао рутински. Овај историјат занатства од пола века, дешавао се у време мог најактивнијег рада у општини Горњи Милановац, па сам половину запамтио и био присутан.

16. март 2024.

Јован Томовић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

67/68(497.11)(083.824)

ПОЛОМАЦ Петковић, Наташа, 1986-

Од абације до чаругције : занати у Горњем Милановцу
од оснивања града до друге половине
XX века / [аутор каталога] Наташа Поломац Петковић ;
[поговор Јован Томовић]. - Горњи Милановац :
Музеј рудничко-таковског краја, 2024 (Горњи Милановац :
NBS graf). - 119 стр. : илустр. ; 21 x 21 cm

Тираж 300. - Речник мање познатих речи: стр. 103-104. - Стр. 115-116:

Рецензија / Ивана Ђирјаковић. -

Шта се крије у наслову „Од абације до чаругције”: стр. 117-119. -

Напомене и библиографске референце

уз текст. - Библиографија: стр. 104-105.

ISBN 978-86-82700-05-0

а) Занати -- Горњи Милановац -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 141544457